Sabīne Lauze

Farmācijas attīstība okupāciju varu ietekmē Latvijā (1939–1960)

Promocijas darba kopsavilkums zinātniskā doktora grāda
“zinātnes doktors (*Ph.D.*)” iegūšanai

Nozare – citas medicīnas un veselības zinātnes,
tai skaitā tiesu medicīniskā ekspertīze
Apakšnozare – medicīnas vēsture

Rīga, 2021

RĪGAS STRADIŅA
UNIVERSITĀTE

Sabīne Lauze

ORCID 0000-0002-5573-4496

Farmācijas attīstība
okupāciju varu ietekmē Latvijā
(1939–1960)

Promocijas darba kopsavilkums zinātniskā doktora grāda
“zinātnes doktors (*Ph.D.*)” iegūšanai

Nozare – citas medicīnas un veselības zinātnes,
tai skaitā tiesu medicīniskā ekspertīze
Apakšnozare – medicīnas vēsture

Rīga, 2021

Promocijas darbs izstrādāts Rīgas Stradiņa universitātē, Latvijā.

Promocijas darba vadītāja:

Dr. pharm. asociētā profesore **Baiba Mauriņa**,
Rīgas Stradiņa universitāte, Zāļu formu tehnoloģijas katedra, Latvija

Oficiālie recenzenti:

Dr. pharm. docente **Elita Poplavska**,
Rīgas Stradiņa universitāte, Zāļu formu tehnoloģijas katedra, Latvija

Dr. habil. pharm. profesore **Anita Magowska**,
Poznaņas Medicīnas zinātņu universitāte, Medicīnas zinātnes vēstures un
filozofijas nodaļa, Polija

Dr. hist. emeritētā profesore **Mary Schaeffer Conroy**,
Kolorādo universitāte, Denvera, ASV

Promocijas darbs tiks aizstāvēts Rīgas Stradiņa universitātes promocijas padomes “Citas medicīnas un veselības zinātnes, tai skaitā tiesu medicīniskā ekspertīze” atklātā sēdē 2021. gada 3. septembrī plkst. 15.00 Rīgas Stradiņa universitātē, Dzirciema ielā 16, attālināti *Zoom* tiešsaistes platformā

Ar promocijas darbu var iepazīties RSU bibliotēkā un RSU tīmekļa vietnē:
<https://www.rsu.lv/promocijas-darbi>

Promocijas padomes sekretāre:

Dr. pharm. docente **Inga Urtāne**

Saturs

Darbā izmantotie saīsinājumi.....	4
Ievads.....	5
Darba mērķis.....	6
Darba uzdevumi.....	6
Darba novitāte.....	7
Materiāli un metodes.....	8
1. Farmācija Latvijā pirms Otrā Pasaules kara sākuma (1937–1940).....	10
2. Farmācija Latvijā PSRS pirmās okupācijas laikā (1940–1941).....	21
3. Farmācija Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1941–1945).....	34
4. Farmācija Latvijā ottreizējās PSRS okupācijas sākuma posmā (1945–1960).....	45
Diskusija.....	61
Secinājumi.....	69
Publikācijas un ziņojumi par pētījuma tēmu.....	72
Avotu un literatūras saraksts.....	75

Darbā izmantotie saīsinājumi

apr	apraksts
f	fonds
l	lieta
LVVA	Latvijas Valsts vēstures arhīvs
LVA	Latvijas Valsts arhīvs
PSRS	Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
LPSR	Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
UTAG	Fiduciārās izceļošanas akciju sabiedrība (vāc. <i>Umsiedlungs-Treuhand-Aktiengesellschaft</i>)
TKP	Tautas komisāru padome
LKP	Latvijas Komunistiskā partija
GAP	Galvenā aptieku pārvalde
LSDSP	Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija
VDTK	Valsts drošības tautas komisariāts
Ls	lats
RM	reihsmarka
RMI	Rīgas Medicīnas institūts
DP	pārvietotās personas (angl. <i>Displaced Persons</i>)
UNNRA	Apvienoto Nāciju Palīdzības un atjaunošanas administrācija (angl. <i>United Nation Relief and Rehabilitation Administration</i>)
IRO	Starptautiskā bēgļu aprūpes organizācija (angl. <i>International Refugee Organisation</i>)

Ievads

Otrais Pasaules karš un tā sekas ir aktuāls izpētes jautājums un aktīvu diskusiju objekts globālā mērogā. Zinātnisko publikāciju datubāzes meklētājā “Scopus” ierakstot vārdu savienojumu “World War II” un atzīmējot tā meklēšanu virsrakstā, atrastie rezultāti uzrāda 5031 dokumentu, kas publicēti laikā

no

1942. Līdz 2019. gadam un pārklāj dažādas nozares, piemēram, sociālās zinātnes, medicīnu, mākslu un humanitārās zinātnes, biznesu, ekonomiku un vēl daudzas citas. “Web of science” datubāzē, analogiski meklējot, tiek uzrādīti 8028 dokumenti, kas publicēti laikā no 1989. Līdz 2019. gadam.

Otrā Pasaules kara ietekme uz farmāciju kā vienu no veselības aprūpes nozarēm Latvijā līdz šim nav pētīta. Latvijas Farmācijas likumā (10.04.1997.) farmācija definēta kā zāļu pētniecība, izstrādāšana, ražošana, standartizācija, kvalitātes kontrole un izplatīšana. Uz jautājumiem, kādu iespaidu Otrais Pasaules karš atstāja uz Latvijas aptieku skaita dinamiku, farmācijā nodarbinātajiem un kā ietekmēja medikamentu pieejamību iedzīvotājiem, līdzšinējie pētījumi un fragmentāras liecības nesniedz pilnvērtīgu ieskatu, līdz ar to iepriekš nepublicētu, neizmantotu arhīvu materiālu iekļaušana promocijas darbā ir tā novitāte. Izvirzītais pētniecības jautājums ir aktuāls, jo tieši šis periods atspoguļo industrijas spēju pielāgoties un veikt darbu būtiski atšķirīgos un smagos apstākļos, kas ietvēra gan resursu deficītu, gan pāreju no vienas politiskās sistēmas uz otru. Šīs nozares mainība, adaptācija un attīstība divu totalitāro režīmu realizējošu okupāciju varu ietekmē jāpēta sabiedrības veselības kontekstā, jo farmācija vienmēr bijusi sabiedrībai vispietuvinātākā veselības aprūpes sistēmas sastāvdaļa un farmaceits bija un ir sabiedrībai vispieejamākais veselības aprūpes speciālists.

Pētījuma hronoloģiskās robežas ietver laika posmu no 1939. līdz 1960. gadam. Promocijas darba hronoloģiskās robežas izvēlētas, balstoties uz apsvērumu sniegt raksturojumu par situāciju pirmskara laikā un sekām pēckara apstākļos, taču galveno uzmanību koncentrējot uz notikumiem laikā no 1940. līdz 1945. gadam. Darbā 1939. gads izvēlēts, lai īsi raksturotu farmāciju Latvijā pirms okupāciju varu radītās ietekmes. Otrā Pasaules kara notikumi vēl tiešā veidā nerisinās Latvijā, taču saistībā ar tiem sākās vācbaltiešu izceļošana, kas būtiski ietekmēja farmāciju. Notikumi, kas risinājās 1939. gadā uzskatāmi par okupācijas priekšvēsturi. Par atsevišķiem notikumiem tiek sniegts līdz 1960. gadam, kad latviešu farmaceita Hugo Skudiņa (1903–1976) darbība Latvijas Sarkanā Krusta organizācijā trimdas apstākļos Vācijā bija vērsta uz medikamentu pieejamības uzlabošanu Latvijas iedzīvotājiem.

Darba mērķis

Promocijas darba mērķis ir zinātniski izpētīt un aprakstīt Latvijas farmācijas kā veselības aprūpes nozares attīstību laikā no 1939. līdz 1960. gadam, īpašu uzmanību pievēršot PSRS un nacistiskās Vācijas okupācijas varu izraisīto politiski ekonomisko norišu ietekmei, par būtiskiem situāciju raksturojošiem rādītājiem izvirzot aptieku un farmaceitisko darbinieku skaita izmaiņas un medikamentu pieejamību iedzīvotājiem.

Darba uzdevumi

Darba uzdevumos ir apzināt, apkopot un izpētīt publicētos un nepublicētos informācijas avotos pieejamo informāciju. Darba uzdevumi:

1. Raksturot farmāciju Latvijā pirms Otrā Pasaules kara sākuma, analizējot aptieku un tajās nodarbināto skaitu, identificējot procesus, kas būtiski ietekmēja nozari (aptieku koncesiju atkārtota iegūšana,

vācbaltiešu izceļošana), iztīrējot vietējo ražotņu un aptieku praktiskās darbības aspektus medikamentu pieejamības kontekstā.

2. Raksturot PSRS un nacistiskās Vācijas okupāciju varu ekonomiski politiskās rīcības izpausmes un sekas attiecībā uz farmāciju Latvijā, skaidrojot likumdošanas, farmāciju uzraugošo iestāžu darbības un atbildīgajos amatos esošo personu rīcības ietekmi, analizējot aptieku un tajās strādājošo skaita dinamiku.
3. Apzināt totalitāro režīmu represijās cietušos nozarē strādājošos darbiniekus.
4. Raksturot farmāciju Latvijā pēc Otrā Pasaules kara, analizējot aptieku un tajās nodarbināto skaitu un izglītības pakāpi, kā arī aptieku darbības atjaunošanas procesu un medikamentu pieejamību iedzīvotājiem.
5. Raksturot trimdā devušos farmaceitisko darbinieku profesionālo darbību ārpus Latvijas un saikni ar Latviju pēc otrās padomju okupācijas.

Darba struktūra satur četras nodaļas, kas veidotas pēc hronoloģijas principa:

1. Farmācija Latvijā īsi pirms Otrā Pasaules kara sākuma (1937–1940).
2. Farmācija Latvijā PSRS pirmās okupācijas laikā (1940–1941).
3. Farmācija Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1941–1945).
4. Farmācija Latvijā otrreizējās PSRS okupācijas sākumposmā (1945–1951).

Darba novitāte

Uz jautājumiem, kādu iespaidu Otrais Pasaules karš atstāja uz Latvijas aptieku skaita dinamiku, farmācijā nodarbinātajiem un kā ietekmēja medikamentu pieejamību iedzīvotājiem, līdzšinējie pētījumi un fragmentāras

liecības nesniedz pilnvērtīgu ieskatu, līdz ar to iepriekš nepublicētu, neizmantotu arhīvu materiālu iekļaušana promocijas darbā ir tā novitāte. Darbā ir apkopota informācija no iedzīvotāju, kuri izsūtīti no Latvijas 1941. gada 14. jūnijā, personu lietām un sniegts ieskats par izsūtīto farmaceitu, asistentu un praktikanu aresta aktu sastādīšanu, apsūdzībām, kā arī turpmāko likteni. Līdzīga satura zinātniskie pētījumi farmācijas kontekstā latviešu valodā šobrīd nav pieejami, kā arī ārzemju literatūrā šāda pieeja tikai sāk attīstīties. Atsevišķi līdzīgi pētījumi par Otrā Pasaules kara ietekmi uz farmāciju ir publicēti poļu, dāņu, norvēģu, nedaudz arī vācu valodā, tomēr, meklējot starptautiskajās zinātnisko rakstu datubāzēs, padziļināta izpēte par šo laika periodu farmācijas kontekstā gandrīz nav atrodamā. Tas liecina, ka, iespējams, pētījumi par Otrā Pasaules kara ietekmi uz farmāciju Eiropas mērogā vēl tikai sekos. Līdz ar to šī promocijas darba pievienotā vērtība ir līdz šim nebijuša farmācijas vēstures pētniecības virziena aktualizēšana. No lietderības viedokļa, vēsturisko notikumu izziņa ir cieši saistīta ar prasību izprast politisko darbību un tās mijiedarbību ar dažādām etniskām, sociālām vai profesiju grupām. Turklāt viena no būtiskākajām vēstures izziņāšanas nepieciešamībām ir uzdevums saistībā ar nākotnes paredzēšanu un kopsakarību ieraudzīšanu. Uzkrātās vēstures zināšanas ir pierādījušas zināmas sakritības, tādēļ, konstatējot dažādu vēsturisku notikumu un situāciju relatīvu līdzību un atkārtošanos, jau agrāk domātāji un filozofi to izmantoja nākotnes prognozēšanai. Darba novitāte ir dot iespēju katram interesentam iepazīties ar farmācijas nozares vēsturisko attīstību būtiski atšķirīgos apstākļos, kas kategorizējami kā krīzes apstākļi ar dažādu resursu deficītu, ar represijām pret dažādu tautību vai šķiru pārstāvjiem un ar pāreju no vienas politiskās sistēmas uz citu.

Materiāli un metodes

Promocijas darbā izmantotie avoti un literatūra satur npublicētus avotus (Latvijas Valsts vēstures arhīva un Latvijas Valsts arhīva materiāli), kā arī publicētus avotus (prese, akadēmiski un zinātniski izdevumi, grāmatas), kas ietver pētāmā jautājuma hronoloģiskās robežas.

Pētījumā ir izmantotas vairākas pētniecības metodes – vēsturiski ģenētiskā, vēsturiski salīdzinošā, vēsturiski sistēmiskā metode, kā arī statistiskā metode. Pēc pētījuma uzbūves promocijas darbs klasificējams kā kvalitatīvs, aprakstošs, retrospektīvs pētījums.

1. Farmācija Latvijā īsi pirms Otrā Pasaules kara sākuma (1937–1940)

Latvijai iegūstot neatkarību 1918. gada 18. novembrī, arī farmācijas nozare turpmāk attīstījās nacionālas valsts ietvaros. No Krievijas Impērijas bija mantots 1905. gadā izdots Krievijas Ārstniecības likums. Neskaitāmas reizes modificēts, šis likums bija spēkā līdz pat 1939. gada 27. jūnijam, kad Ministru kabinets apstiprināja vairāku gadu garumā izstrādāto Latvijas Farmācijas likumu. Nozares regulēšanai 1919. gadā tika dibināta Aptieku pārvalde, vēlākās Farmācijas pārvaldes priekštece.

1922. gadā Latvijā darbojās 272 aptiekas un farmācijā bija nodarbināti 1176 darbinieki, no kuriem 420 bija latvieši, 353 ebreji, 316 vācieši un 87 citu tautību darbinieki. Neskatoties uz latviešu tautības farmaceitisko darbinieku skaitlisko pārsvaru, praktiskajā farmācijā nozīmīga loma bija vācbaltiešu farmaceitiem un no viņiem mantotajām tradīcijām. Liels skaits vecāko aptieku Latvijā, it īpaši Rīgā, piederēja vācbaltiešu izcelsmes aptiekāriem. Attiecības starp latviešu un vācbaltiešu farmaceitiskajiem darbiniekiem šajā laikā bija saspīlētas, ko vēl vairāk saasināja Kārļa Ulmaņa (1877–1942) autoritatīvā režīma laikā pieņemtie lēmumi, kas paredzēja dažādu tautsaimniecības nozaru latviskošanu. Starp tiem bija 1937. gada 22. decembrī pieņemtie grozījumi un papildinājumi ārstniecības nolikumā, kas turpmāk paredzēja visu Latvijas aptieku pārreģistrēšanu jeb atkārtotu atļaujas iegūšanu aptiekas tālākai darbībai.

Lai atvērtu aptieku Latvijā pirmās brīvvalsts laikā, bija jāsaņem koncesija jeb atļauja. Laikā no 1920. līdz 1937. gadam (ieskaitot) bija izsniegtas 379 privāto aptieku atvēršanas atļaujas. Koncesiju izsniegšana bieži bija ass diskusiju jautājums. Lai izprastu šo daudzpusīgo un sarežģīto procesu, jāatskatās uz notikumiem 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā. Krievijas Ārstniecības likums pieļāva, ka aptieku varēja atvērt jebkurš. Līdz ar to, piemēram, 1928. gadā Latvijā darbojās 409 aptiekas un no tām 73 aptiekas piederēja personām bez

farmaceitiskās izglītības. Paši farmaceiti ar to nebija apmierināti. 1929. gadā publiski apspriežot likuma normas, Farmācijas valdes 9. panta paskaidrojumos lasāms, ka iepriekš spēkā esošais Krievijas Ārstniecības likuma noteikums, ka aptieka var piederēt ikvienam, ir nelietderīgs un netaisnīgs attiecībā uz farmaceitiem Latvijā. Tajā pašā pantā stingri norādīts: “Jāaizrāda uz to, ka Latvijas pastāvēšanas laikā nevienam pilsonim, kas nav farmaceits, nav izsniegta atļauja atvērt aptieku un tādā veidā kārtība, ka aptieku īpašniekiem jābūt farmaceitiem, automātiski jau ir ieviesusies.”

Privāto aptieku skaits Latvijā būtiski pieauga 20. gadsimta 30. gados. Tas turpināja pieaugt līdz pat 1937. gadam, kad, kā izrādījās, Latvijā bija plašākais aptieku tīkls Eiropā, ievērojot Latvijas teritoriālo platību un iedzīvotāju skaitu. 1937. gadā Latvijā darbojās 521 aptieka, no tām 238 bija normālapmaksas, 258 lauku aptiekas, 15 slimnīcu un 5 homeopātiskās aptiekas, kā arī 5 aptieku filiāles.

Attiecībā uz aptiekām 1937. gadā izdotie grozījumi un papildinājumi ārstniecības nolikumā paredzēja, ka atļauju aptiekas atvēršanai vai esošās aptiekas iegūšanai īpašumā varēja piešķirt tautas labklājības ministrs Latvijas pilsoņiem, ne jaunākiem par 25 gadiem, ar augstāko farmaceitisko izglītību, reģistrētiem Farmācijas pārvaldē. Pārejas noteikumi paredzēja, ka pastāvošo aptieku īpašniekiem, kas nebija Latvijas pilsoņi, viena gada laikā bija jānodod sev piederošās aptiekas personām, kuras bija saņēmušas atļauju saskaņā ar jaunajiem noteikumiem, vai arī aptieka jālikvidē. Pārējiem pastāvošo aptieku īpašniekiem divu gadu laikā bija jājauna jāiegūst atļauja saskaņā ar jaunajiem noteikumiem vai jānodod savas aptiekas personām, kuras bija ieguvušas jauno koncesiju. Ja tas neizdevās, aptieka bija jālikvidē.

1938. gadā Farmācijas pārvalde sniedza formālu skaidrojumu un būtiskākos jauno grozījumu izstrādāšanas iemeslus. Vēlreiz uzsvērts, ka līdz šim spēkā esošajam Krievijas Ārstniecības likumam, kurš paredz atļauju aptiekas

atvēršanai iegūt jebkurai personai, ir bijusi tāda ietekme uz Latvijas farmāciju, ka reālajā situācijā Latvijā daudzas aptiekas ir nonākušas nespeciālistu rokās un izmantotas tikai kā peļņas avots. Iepriekš, aptiekas pērkot un pārdodot, nebija nepieciešama tautas labklājības ministra atļauja, tādēļ šie darījumi notikuši nekontrolēti. Kā teikts ziņojumā, daudzi Latvijas farmaceiti bija spiesti strādāt kā algoti darbinieki un izpildīt savu darba devēju, bieži vien nespeciālistu, prasības. Farmācijas pārvaldes ziņojumā šāda situācija vērtēta kā ārkārtēja un nepieļaujama.

Taču rezultātā aptieku pārreģistrēšana tiešā veidā skāra aptieku īpašniekus un arī viņu nacionālo piederību. Pēc Farmācijas pārvaldes sarakstiem redzams, ka daudziem vācbaltiešu farmaceitiem nav izsniegta atļauja aptiekas pirkšanai vai koncesijas atjaunošanai. Tas bija tik acīmredzami, lai Vācu baltiešu tautas savienības prezidents Alfrēds Intelmanns (1881–1949) uzsāktu vācbaltiešu farmaceitu aizstāvību. 1939. gada sākumā viņš nosūtīja vairākas vēstules tautas labklājības ministram Jānim Volontam (1882–1943). Savās vēstulēs viņš izteica bažas par jauno koncesiju neizsniegšanu vācu farmaceitiem. Vienā no tām viņš minējis, ka noraidīti jau pastāvošu aptieku īpašnieku lūgumi jaunās koncesijas saņemšanai, kā arī īpašnieku lūgumi iegūt aptiekas daļas, kas pieder viņu līdzīpašniekiem, kuri nav farmaceiti. Tikuši noraidīti pilntiesīgu farmaceitu lūgumi jaunas aptiekas atvēršanai. Intelmanns atļāvis arī minēt, ka nevienā no šiem gadījumiem nav paskaidrots motīvs, kādēļ saņemts atteikums, kas licis viņam domāt par nacionālo piederību kā vienīgo motīvu jaunas koncesijas nepiešķiršanā. Intelmanns vēstules beigās lūdza nepamatot aptieku atļauju izsniegšanu ar nacionālo piederību, bet gan novērtēt objektīvi katra farmācijā strādājoša vācu tautības pilsoņa kvalifikāciju, zināšanas un pieredzi.

Aptieku īpašnieku, kas nebija farmaceiti, klātbūtne nozarē bija tikai viens no iemesliem, ar ko skaidroja pārreģistrācijas nepieciešamību. Sistemātiskā

koncesiju neizsniegšana vācbaltiešiem norādīja patieso mērķi – samazināt vācbaltiešu noteicošo ietekmi farmācijā.

Aptieku kā uzņēmumu pārreģistrēšana nebija izolēts process, kas norisinājās tikai farmācijā. Ulmaņa autoritārā režīma gados uzņēmumu pārreģistrēšana notika daudzās ražošanas un tautsaimniecības nozarēs. Piemēram, Finanšu ministrijā 1938. gadā bija aktuāls jautājums par ekstensīvā ceļā augošās rūpniecības sašaurināšanu un racionalizēšanu.

Ulmaņa autoritārā režīma laikā īstenotās dažādu nozaru “latviskošanas” rezultāts bija valsts īpašuma pieaugums. Tika veidoti tā sauktie nacionālie uzņēmumi, kas nereti bija privāti pārvaldīti un piederēja akciju sabiedrībām, bet gandrīz viss to kapitāls bija valsts īpašums. Šādu uzņēmumu radīšana it kā realizēja nozaru “latviskošanu” ar latvisku personālu un valžu sastāvu, taču patiesībā nodrošināja valsts varas ieviešanu, pārvaldības paplašināšanos un tajā pašā laikā valsts īpašuma vairošanu. Līdzīgi bija arī ar 1939. gada oktobrī dibināto akciju sabiedrību “Farmācija”, kas pārstāvēja valsts intereses farmācijā un bija ar plašu darbības profilu. Finanšu ministrs A. Valdmanis apstiprināja ķīmiski farmaceitiskās rūpniecības un tirdzniecības akciju sabiedrības “Farmācija” statūtus 18. oktobrī. Jaundibinātās sabiedrības mērķis bija ražot, pārstrādāt, uzpirkt un pārdot dažādus ārstniecības līdzekļus un higiēnas, kosmētikas un diētiskās pārtikas preces, un atbalstīt valdības nodomus medikamentu cenu noteikšanā. Minēts, ka savu nolūku realizēšanai akciju sabiedrībai ir tiesības izveidot gan iekšzemē, gan ārzemēs savas fabrikas, laboratorijas, noliktavas, tirgotavas, aptiekas, pārstāvniecības, kā arī izsniegt prēmijas un apbalvojumus sava uzņēmuma labākajiem produktu izstrādātājiem, zinātnisko pētījumu veicējiem. Mēnesi vēlāk tika izdots rīkojums, ka turpmāk akciju sabiedrība “Farmācija” varēs piešķirt arī aptieku koncesijas.

Iepriekš minētais uzskatāmi parāda, ka Latvijas farmācijā Ulmaņa valdīšanas pēdējā gadā var saskatīt pirmās vertikālās integrācijas pazīmes un

centienus pirmo aptieku tīklu veidošanā. Ir noprotams, ka arī A/S “Farmācija” bija ieplānojusi atvērt vairākas aptiekas, veidojot savu aptieku tīklu, kas administratīvā izpratnē būtu valsts aptiekas. Šī nolūka tālāku attīstību pārtrauca Otrais Pasaules karš. Aptieku pārreģistrēšanās oficiālais beigu termiņš bija 1939. gada 23. decembris, tātad tieši divi gadi. Taču aptiekas turpināja atjaunot koncesijas līdz pat 1940. gada 17. jūnijam. Atsevišķām vācbaltiešiem piederošām aptiekām jaunās koncesijas neizsniedza, taču tās turpināja darboties. Saskaņā ar grozījumiem šiem īpašniekiem aptiekas līdz 1939. gada decembrim būtu bijis jāpārdod kādam, kuram, pēc tautas labklājības ministra un Farmācijas pārvaldes priekšnieka ieskatiem, jaunā koncesija ir piešķirama, visdrīzāk, kādam latviešu farmaceitam. Taču arī šis process nepaspēja notikt, jo pēc oficiālas Ādolfa Hitlera (1889–1945) uzrunas 1939. gada rudenī 6. oktobrī sākās vācbaltiešu izceļošana no Latvijas.

Īsi pirms vācbaltiešu izceļošanas 1939. gada septembrī Latvijā darbojās 519 aptiekas. No tām Rīgā 76 aptiekas, bet pārējās Latvijas reģionos: Vidzemē (bez Rīgas) – 148, Kurzemē – 92, Zemgalē – 94 un Latgalē – 109 aptiekas. Vācbaltiešiem piederēja 99 aptiekas, 24 atradās Rīgā. Daļa no šīm bieži vien senajām aptiekām beidza pastāvēt tieši 1939. gada nogalē vācbaltiešu izceļošanas rezultātā.

Vācija un Latvija līgumu par vācu tautības pilsoņu izceļošanu parakstīja 1939. gada 30. oktobrī. Līgums paredzēja, ka oficiālā izceļošana noslēgsies 1939. gada 15. decembrī, un tas sastāvēja no 23 pantiem. Pamatojoties uz līgumu, vācbaltiešu izceļošana bija plānota kā vienreizēja akcija, kuras rezultātā visa vācbaltiešu kopiena pamestu Latviju uz neatgriešanos. Taču ne visi vācbaltieši izceļoja līdz 1939. gada beigām, neliela daļa izceļoja vēl 1941. gadā. Pirmajā izceļošanas vilnī 1939. gadā Latviju kopskaitā pameta 48 838 personas. 1941. gadā no Latvijas izceļoja vēl 10 900 personas, starp tām arī latvieši.

Latvijas farmaceitu biedrība 1940. gada 20. janvārī pieprasīja no Farmācijas pārvaldes ziņas par izceļojušajiem nozares profesionāļiem. Šo personu saraksts liecināja, ka nozari 1939. gada beigās bija atstājuši 306 darbinieki. Analizējot izceļojušo profesionāļu izglītības līmeni, redzams, ka 1939. gadā Latviju pameta 5 farmācijas maģistri, 83 farmaceiti, 144 farmaceitu palīgi un 74 aptiekas praktikanti. Drīz pēc izceļošanas darbību uz laiku pārtrauca 85 vācbaltiešu aptiekas, no kurām 23 atradās Rīgā, bet pārējās Latvijas reģionos: Vidzemē (bez Rīgas) – 20, Kurzemē – 21, Zemgalē – 14 un Latgalē – 7 aptiekas.

Vairums 1939. gadā izceļojušo bija vācbaltieši, skaitliski 273 farmācijas profesionāļi. Tie bija 5 farmācijas maģistri, 70 farmaceiti, 124 farmaceitu palīgi un 74 aptiekas praktikanti. Farmācijas maģistri bija Pauls Bernhards (*Paul Bernhard*) (1869–?), Ernests Bušmanis (*Ernest Buschmann*) (1867–?), Teodors Vasmuss (*Theodor Wasmus*) (1876–1960), Gustavs Veiss (*Gustav Eduard Alexander Weiss*) (1874–1945), Alfrēds Zemmels (*Alfred Zimmel*) (1887–?). Bez vācbaltiešiem uz Vāciju izceļoja arī 18 latvieši, no tiem 7 farmaceiti un 11 farmaceitu palīgi. Izceļoja arī 7 poļu, 4 krievu, 2 igauņu, 1 zviedru un 1 angļu izcelsmes nozares profesionālis.

1941. gada pavasarī, kad Latvija jau bija zaudējusi politisko neatkarību, Latviju pameta vēl 49 farmācijā strādājošie. Tie bija 5 maģistri, 14 farmaceiti un 30 farmaceitu palīgi. Izceļojušie maģistri bija Vilhelms Ginters (*Wilhelm Günther*) (1904–?), Eduards Hāns (*Eduard Hahn*) (1861–?), Voldemārs Tomsons (*Woldemar Thomson*) (1883–?) un 2 latvietes – Vilma Liedkrastiņš (1903–?) un Alise Kupcis (1906–1946).

Latvijas un Vācijas līguma papildprotokolā bija minēts, ka vācbaltieši izceļojot nedrīkst izvest aptieku laboratorijas, ķīmiski farmaceitisko uzņēmumu iekārtas, priekšmetus un aparātus, kā arī ārstniecības līdzekļus. Vācbaltiešu aptieku īpašnieki savas aptiekas drīkstēja pārdot jauniem īpašniekiem, ja vien tas viņiem izdevās tik īsā laika periodā. Farmācijas pārvaldes 1940. gada 12. jūnija

ziņojumā teikts, ka tiešā ceļā īpašnieki paši pārdeva tikai 9 aptiekas. Septiņos gadījumos pircēji bija privātpersonas, bet divos – pilsētu pašpārvaldes. Tiešā ceļā nopirktās aptiekas bija Buharda aptieka jeb Kaļķu ielas aptieka Rīgā (dibināta 1655. gadā), Foka aptieka Rīgā jeb Priekšpilsētas aptieka (dibināta 1725. gadā), Lāča aptieka Rīgā, homeopātiskā aptieka “Skorpions” Rīgā (dibināta 1912. gadā), pirmā homeopātiskā aptieka “A. Jungers” Rīgā (dibināta 1833. gadā), Trapenes aptieka Valkas apriņķī, Zvaigžņu aptieka Valmierā, Ērgļa aptieka Limbažos un Ērgļa aptieka Gostiņos. Aptiekas cena bijusi robežās no 6000 līdz 75 000 latu. Visdārgāk izmaksāja Foka aptieka Rīgā, kuru farmaceits Arnolds Krēsliņš (1892–1958) nopirka no Frīdriha Treiverta (*Friedrich Treuwerth*) (1874–1952) un Udo Valbes (*Udo Walbe*) (1903–?). Salīdzinoši vislētāk tika pārdota Ērgļa aptieka, kuru nopirka Gostiņu pilsētas pašpārvalde.

Tiem aptieku īpašniekiem, kas savas aptiekas nepārdeva, tās bija jānodod speciālas Fiduciārās izceļošanas akciju sabiedrības UTAG (*Umsiedlungs-Treuhand-Aktiengesellschaft*) pārvaldībā. UTAG kārtoja vācu tautības iedzīvotāju mantiski tiesiskos jautājumus un viens no svarīgākajiem uzdevumiem bija vācbaltiešu nekustamo īpašumu novērtēšana un pārņemšana. Aptieku īpašnieki izceļojot atstāja savas aptiekas ar visu inventāru un medikamentiem, un tās pakāpeniski ar UTAG starpniecību tika pārdotas jauniem īpašniekiem.

Pavisam 48 aptiekas tika nopirktas ar akciju sabiedrības UTAG starpniecību. Rīgā nopirka 13 aptiekas, bet pārējās Latvijas reģionos: Vidzemē – 9, Kurzemē – 14, Zemgalē – 8, bet Latgalē – tikai 4 aptiekas. Viszemākā cena bija 400 latu, kas samaksāta par Nīkrāces aptieku Latvijas lauku apvidū. Visaugstāko – 42 000 latu – samaksāja pats Farmācijas pārvaldes priekšnieks Nikolajs Rūtenbergs (1902–1971) par Nikolaja aptieku Rīgā. Ar UTAG starpniecību tika pārdotas aptiekas par kopējo summu 399 750 latu. Rīgā latviešu farmaceitu īpašumā nonāca tādas atpazīstamas vācbaltiešu aptiekas kā Gulbja

aptieka jeb Garnizona aptieka (dibināta 1674. gadā), Millera aptieka jeb Klīversalas aptieka (dibināta 1809. gadā), Buharda aptieka kopā ar laboratoriju, Āgenskalna aptieka (dibināta 1822. gadā) un citas. Interese par vācbaltiešu aptieku iegūšanu bija liela, un visbiežāk vienu aptieku vēlējās pirkt vairāki farmaceiti. Lēmumu, kam tieši aptieku pārdot, pieņēma Farmācijas pārvalde ar tautas labklājības ministra piekrišanu.

Vācbaltiešu izceļošanas rezultātā Latvijā samazinājās aptieku skaits. 1940. gada 12. jūnija Farmācijas pārvaldes ziņojumā uzskaitītas 23 likvidētās vācbaltiešu aptiekas, no tām 6 atradās Rīgā. Starp tām bija viena no vecākajām Rīgas aptiekām – Herberta Buša (*Herbert Busch*) (1886–?) aptieka, zināma arī kā Mazā aptieka jeb Ziloņa aptieka (dibināta 1570. gadā), kura laikā no 1814. līdz 1836. gadam bija piederējusi slavenajam latviešu izcelsmes zinātniekam, farmaceitam Dāvidam Hieronīmam Grindelim (*David Hieronymus Grindel*) (1776–1836). Slēgtas tika arī citas senās Rīgas aptiekas, kā, piemēram, Lauvas aptieka jeb Ķēniņa aptieka (dibināta 1691. gadā, oficiāli slēgta 1941. gadā), Zaļā aptieka (dibināta 1710. gadā), kā arī viena homeopātiskajām aptiekām – Zvaigznes aptieka (dibināta 1923. gadā).

Vācbaltiešu izceļošanas rezultātā aktuāls kļuva farmaceitiskā personāla trūkums valstī. Pēc Farmācijas pārvaldes datiem, 1939. gadā farmaceitiskais personāls Latvijā sastāvēja no 2068 darbiniekiem, no kuriem 649 bija ebreju izcelsmes. Izceļojušie 306 vācbaltiešu profesionāļi bija liels zaudējums, jo farmaceiti ar augstskolas izglītību nebija pietiekami lielā skaitā jau visu brīvvalsts pastāvēšanas laiku. Pirmo reizi par stāvokļa nopietnību brīdināja Latvijas farmaceitu biedrība 1939. gada 14. novembrī. Vēstulē Farmācijas pārvaldei biedrība iesaka uzņemt vairāk farmācijas studentu Latvijas Universitātes Farmācijas nodaļā un labot 1939. gadā izdotā Farmācijas likuma 121. pantu. Tajā bija noteikts, ka kārtot farmaceitu palīgu eksāmenus drīkst tikai farmācijas studenti ar 1,5 gadu praksi aptiekā. Farmaceitu biedrība uzstāja, ka

farmācijas studentu vietā farmaceitu palīgu eksāmenus būtu jāļauj kārtot aptieku praktikantiem un studentiem jāļauj netraucēti mācīties. Vēlāk, 1940. gadā, vairāku normatīvo aktu grozījumu rezultātā farmaceitu palīgu eksāmenus atļāva kārtot gan farmācijas studentiem ar 1,5 gadu praksi aptiekā, gan arī aptieku praktikantiem ar vismaz 3 gadu praksi aptiekās. Taču tas neglāba nozari no pastāvīgā darbinieku trūkuma.

Vācbaltiešu izceļošana daudziem latviešu farmaceitiem deva iespēju kļūt par aptieku īpašniekiem, taču šis periods nebija ilgāks par gadu. Vācbaltiešu izceļošana bija Otrā Pasaules kara prelūdijs Latvijā.

1939. gada septembrī līdz ar Otrā Pasaules kara sākumu un Vācijas uzspiestās jūras blokādes rezultātā gan resursu sagāde vietējai farmaceitiskajai ražošanai, gan arī gatavo medikamentu iepirkšana kļuva par aktuālākajām problēmām. Farmācijas pārvalde un Tautas labklājības ministrija saprata, ka Latvijas iedzīvotāju nodrošināšanā ar ārstniecības līdzekļiem sagaidāmas lielas grūtības.

Līdz tam farmaceitiski ķīmiskā ražošana Latvijā bija sasniegusi labus rādītājus. Vietējās ražotnes visbiežāk bija nelielas ķīmiski farmaceitiskās laboratorijas. To strauja attīstība sākās pēc 1933. gada, pateicoties Veselības padomes lēmumam, kas noteica turpmāk no ārzemēm atļaut ievest vienīgi tādus medikamentus, kurus nevar aizvietot ar līdzvērtīgiem pašmāju preparātiem. Pēc Farmācijas pārvaldes datiem, 1939. gadā līdz vācbaltiešu izceļošanai darbojās 25 ķīmiski farmaceitiskās laboratorijas jeb ražotnes. Kā redzamākās un tirgū visplašāk pārstāvētās bija “Medfro”, “Pharmakon”, A/S “Farmācija”, “P. Putniņš”, A/S “Farmazans”, K/S “Eikert, Maršal un Ko”, “F. Hoffmann-La Roche un Ko” un Latvijas Sarkanā Krusta laboratorija. 1939. gadā Latvijā darbojās 13 ārzemju pārstāvniecības, kas tirgojās ar medikamentiem un ķīmiskajām vielām, savukārt ar medikamentu, drogu un citu veselības aprūpes preču sagādi nodarbojās 26 lieltirgotavas.

1939. gada beigās un 1940. gada sākumā Farmācijas pārvaldes sarakstē ar zāļu lieltirgotavām, noliktavām, kā arī ar vietējiem ražotājiem bija jūtama neliela panika. 1939. gada rudenī tika uzdots veikt inventarizāciju katrā no šiem uzņēmumiem, lai apzinātu medikamentu krājumus. Katra iestāde, izņemot aptiekas, piesūtīja Farmācijas pārvaldei sarakstus ar krājumos esošo medikamentu un vielu nosaukumiem un daudzumiem. Tā, piemēram, Latvijas Sarkanais Krusts 1939. gada 9. septembrī ziņojis, ka noliktavā ārstniecības līdzekļi pietiktu vēl 6 mēnešiem, neieskaitot neaizskaramās rezerves mobilizācijas vajadzībām. Individuālā Latvijas Sarkanā Krusta sarakstē daļa Vācijas, Dānijas, Anglijas un Norvēģijas firmu arī turpmāk bija solījušās piegādāt medikamentu pasūtījumus nelielos daudzumos, bet par citām cenām.

Apkopojot visu saņemto informāciju, Farmācijas pārvalde konstatēja, ka zāļu krājumi Latvijas patēriņam pietiek ne vairāk kā gadam. Sekoja tūlītēja rīcība, un 1939. gada 15. septembrī “Valdības Vēstnesis” publicēja rīkojumu visiem ārstniecības iestāžu vadītājiem, slimo kasēm, ārstiem un sanitārajam palīgpersonālam ar aicinājumu visus būt taupīgiem, ārstējot slimniekus. Tika norādīts, ka ārsti nedrīkst izrakstīt zāles neracionāli, izšķērdīgi, un piekodināts labāk izvēlēties vietējos preparātus.

1940. gada sākumā A/S “Farmācija” ķīmiski farmaceitiskās rūpniecības un tirdzniecības padome apsprieda medikamentu iegādi un atzina, ka nākotnē medikamentu ieviešanā no ārzemēm paredzamas arvien lielākas grūtības. Lai esošos medikamentu krājumus izlietotu lietderīgi un noskaidrotu, kādus līdz šim importētus medikamentus varētu aizvietot ar pašu ražotiem, padome izveidoja īpašu komisiju, kuras uzdevums bija izstrādāt īpašu “kara laika” medikamentu sarakstu un veikt sevišķu uzmanību pašmāju ārstniecības augu audzēšanai un izmantošanai. Komisija pauda cerību, ka Latvijā audzētās drogas ārzemēs varēs iemainīt pret medikamentiem, jo Latvijā audzētie ārstniecības augi bija viena no eksportprecēm.

Šī pati komisija 1940. gada janvārī nosūtīja komandējumā divus savus pārstāvjus – farmaceitu Jāni Okši (1894–1961) un Farmācijas pārvaldes priekšnieku Aleksandru Dzirni (1907–2001) – uz Vāciju un Holandi. Kā vēlāk rakstījis pats Dzirne: “Šiem pārstāvjiem bija dotas plašas pilnvaras – pirkt visu ko, kas nepieciešams un ko var vēl dabūt. Nauda nespēlēja lomu.” Pasūtītie medikamenti Latviju sasniedza aprīlī un maijā, neliela daļa vēl jūnija sākumā, neilgi pirms PSRS okupācijas.

Bez minētā lielā iepirkuma A/S “Farmācija” centās iepirkt ārstniecības līdzekļus arī vēlāk visās citās ārvalstīs, kur vien zāļu tirgus bija pieejams. Kā ziņojis uzņēmums, tirdzniecība uzsākta ar valstīm, kuras pirms tam nav bijušas primārās zāļu piegādātājas Latvijai, piemēram, Krievija, Grieķija, Somija. No Krievijas firmas “Разноэкспорт” Maskavā pārsvarā ievada tehnisko morfiju tālākai apstrādei.

1940. gada jūnijā presē ziņoja par ārstniecības līdzekļiem, kuru patēriņā jāievēro taupība. Ierobežota patēriņa medikamentu un medicīnas preču sarakstā minēts dzīvsudrabs, mentols, kampars, kofeīns, zivju eļļa, vazelinēļļa un augu eļļas, kā arī vate, marle un lignīns. Iedzīvotāji tika brīdināti, ja apstākļi pasliktināsies, tad vazelinēļļas un augu eļļu vietā būs jālieto vietējās izcelsmes taukvielas, benzīna vietā – spirts, marles, vates un kokvilnas auduma vietā jāiztiek ar lina izstrādājumiem. 1940. gada 12. jūlijā Farmācijas pārvalde ziņoja A/S “Farmācija” valdei, ka jārisina jautājums par šādu dezinfekcijas līdzekļu krājumu papildināšanu: fenols, krezols, bezūdens lanolīns, bismuta sāļi un teobromīna sāļi.

Steidzīgi organizētais un apjomīgais medikamentu iepirkums bija noticis Latvijā tieši laikā un uzskatāms par lielu sasniegumu, taču turpmākos kara gadus Latvijas iedzīvotājiem bija jārēķinās ar stingru medikamentu sadali un aprites kontroli.

2. Farmācija Latvijā PSRS pirmās okupācijas laikā (1940–1941)

Nodibinoties PSRS varai Latvijā, tika reorganizētas gan valsts pārvaldes iestādes, gan profesionālās organizācijas, izmaiņas skāra Tautas labklājības ministrijas Veselības departamenta un Farmācijas pārvaldes vadību, kā arī Latvijas farmaceitu biedrību.

Atbilstīgi Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) konstitūcijai Latvijas Tautas labklājības ministrijas Veselības departamenta vietā tika nodibināts Veselības aizsardzības tautas komisariāts. Veselības aizsardzības tautas komisariāts turpmāk uzraudzīja un regulēja farmācijas nozari Latvijā, saņemot norādījumus un instrukcijas no Maskavas.

1940. gada 25. septembrī LPSR Augstākās Padomes Prezidijs apstiprināja Tautas komisāru padomes (TKP) lēmumu, ar kuru veselības aizsardzības tautas komisāra amatā iecēla latviešu ārstu Emīlu Planderu (1906–1983). Politiski aktīvāks un redzamāks bija viņa vietnieks, ebreju tautības ārsts Mihails Jofe (1898–1979). Mihails Jofe bija pagrīdes Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) biedrs no 1936. gada un bijis vairākas reizes īslaicīgi arestēts par komunistisko darbību. Varas struktūru izveidošanā galvenokārt tika ievērots princips gan Tautas komisāru padomē, gan komisariātos, kuru pirmās personas bija TKP priekšsēdētājs un tautas komisāri, – iecelt latviešus. Iemesls bija iespaids radīšana, ka tieši latvieši ir ieinteresēti Latvijas pārvēršanā par PSRS sastāvdaļu. Ebreju īpatsvars dažādās vadošajās struktūrvienībās bija neliels, taču veselības aprūpes un farmācijas joma bija no retajām, kurā ebreji ieņēma augstus amatus.

Latvijas brīvvalsts laikā Tautas labklājības ministrijas Veselības departamenta tiešā pakļautībā darbojās Farmācijas pārvalde, kas bija administratīva iestāde. Tās pamatuzdevumi bija reģistrēt aptiekas, ķīmiski farmaceitiskās ražotnes, ārstniecības līdzekļu noliktavas un farmācijā strādājošos, uzraudzīt medikamentu sagādi un ieviešanu, zāļu reklāmu, kā arī

rūpēties par farmācijas rīkojumu, likumu un noteikumu ievērošanu. Līdz ar Farmācijas pārvaldes likvidēšanu 1940. gada 1. oktobrī darbu uzsāka pēc PSRS parauga nodibinātā Galvenā aptieku pārvalde (GAP), kuras uzraudzībā nonāca visas Latvijas aptiekas un farmācijā strādājošie. GAP jaunizveidotā struktūra bija sarežģīta un birokrātiska, tā nodarbināja lielu skaitu darbinieku, kopā 63 cilvēkus.

Galvenā aptieku pārvalde (GAP) organizēja farmācijas nozari Latvijā saskaņā ar padomju varas principiem. Laikā no 1940. līdz 1941. gada vasarai pārvaldei tika nomainīti divi priekšnieki. 1940. gada 1. oktobrī par GAP priekšnieku iecēla aptiekas asistentu ebreju Mihailu Karštetu (1910–?). Boļševikiem nākot pie varas, Mihails Karštets ieņēma vēl citus redzamus amatus, piemēram, ar tirdzniecības tautas komisāra Jāņa Pupura (1901–1977) rīkojumu viņš tika iecelts par aptieku, naftas produktu, ķīmikāliju, drogu un farmaceitisku ražojumu nozares pilnvarnieku. M. Karštets aptiekas asistenta pakāpi ieguva 1932. gadā Latvijas Universitātē un līdz nokļūšanai GAP priekšnieka amatā bija Talsu apriņķa Spāres aptiekas vadītājs.

M. Karštets GAP priekšnieka amatā nostrādāja nedaudz vairāk kā 6 mēnešus. Ar Mihaila Jofes pavēli viņu atlaida no GAP priekšnieka amata 1941. gada martā. Atlaišanas pavēlē bija uzskaitīti vairāki iemesli. Teikts, ka GAP vadības darbā ir pamanīta nolaidība un vesela virkne pārkāpumu, līdz ar to novērotas problēmas medikamentu un citu ārstniecības līdzekļu apsaimniekošanā un loģistikā, kā arī nav noorganizēta pareiza aptieku vadība. Norādīts, ka GAP darbā trūkst uzskaites par medikamentu un citu materiālu daudzumu noliktavās un aptiekās, ka netiek ievērotas instruktažas par dažādiem darba jautājumiem, uzskaišu veidošanu un lietvedību, vai ir konstatēta nepareiza instruktažu izpildīšana, kā rezultātā ir maldināts Veselības aizsardzības tautas komisariāts. Kā viens no pārkāpumiem tiek minēta GAP “mehāniskā” pieeja amatpersonu iecelšanai amatos. Domājams, ka M. Karštetam trūka pieredzes šim

atbildīgajam darbam. 1941. gadā viņš evakuējās no Latvijas un dzīvoja Maskavā. Par viņa turpmāko dzīvi nekas nav zināms.

Par nākamo GAP priekšnieku tika iecelts farmaceits ebrejs Hackels Vasermanis (1909–1996). Viņš augstāko farmaceitisko izglītību bija ieguvis Latvijas Universitātes Farmācijas nodaļā, kuru absolvēja 1934. gadā. GAP priekšnieka amatā viņš atradās no 12. marta līdz 27. jūnijam. Ir zināms, ka okupāciju varu maiņas laikā Hackels Vasermanis evakuējās uz Krieviju. Šajā laikā notika incidents, kad, bēgot no Latvijas, viņš kopā ar diviem kolēģiem uz Krieviju aizveda vērtīgus medikamentus. Vēlāk, 1941. gada 2. jūlijā, par šo gadījumu sastādīja inventarizācijas aktu, uzskaitot visus medikamentus pēc nosaukuma, devas un daudzuma. Pārsvarā aizvesti bija narkotiskie medikamenti: *Cocainum hydrochloridum* 9 kg, *Codeinum purum* 9,6 kg, *Codeinum phosphoricum* 38 kg, *Morphium muriaticum* 5,2 kg, ap 3500 dažādas koncentrācijas morfija ampulu, pret hipertensiju lietotais *Theobrominum purum* 27 kg. Vēl bija paņemti pārsienamie materiāli: lignīns 5 kg, higroskopiskā vate 10 kg un marles saites 1000 iepakojumi.

Visas trīs iesaistītās personas vēlāk bija atbildīgas par medikamentu sagādi Sarkanajā armijā, kas ļauj nojaust, kādiem nolūkiem, iespējams, noderēja aizvestie medikamenti. Pēc evakuēšanās Hackels Vasermanis bija Sarkanās armijas 201. latviešu strēlnieku divīzijas 1. atsevišķā latviešu rezerves pulka aptiekas priekšnieks. Hackels Vasermanis atgriezās Latvijas teritorijā 1944. gadā, un tajā pašā gadā viņu atkārtoti iecēla par GAP priekšnieku. Vēlāk savu karjeru viņš veidoja kā augstākās farmaceitiskās izglītības mācībspēks, bija Farmācijas fakultātes dekāns no 1962. līdz 1968. gadam. Vēlāk viņš izceļoja no Latvijas uz Izraēlu, kur miris 1996. gada 10. oktobrī.

Izmaiņas piedzīvoja arī Latvijas farmaceitu biedrība, tā tika likvidēta. Tika izveidota Farmācijas darbinieku arodbiedrība. Visi farmācijas darbinieki bez izņēmuma tika uzaicināti reģistrēties jaunajā arodbiedrībā. Īsā laikā

Farmācijas darbinieku arodbiedrībā tika reģistrētas ap 3000 personu, sākot ar farmaceitiem, aptieku asistentiem, farmācijas studentiem, beidzot ar drogistiem, kosmētiķiem un citiem farmaceitisko uzņēmumu darbiniekiem. Arodbiedrības galvenais uzdevums bija darbinieku politiskā audzināšana un viņu brīvā laika organizēšana, kā arī krievu valodas kursu rīkošana. Arodbiedrība rīkoja sanāksmes aptieku vadītājiem, kurās tika skaidroti pienākumi un tiesības, kādus uzlik "jaunais laiks" visiem darbiniekiem. Liela nozīme kā propagandas avotam bija sienas avīzītei: "Sienas avīze apgaismo un sīki iztīrā farmaceitu arodbiedrības iekšējo dzīvi, karikatūrās un rakstos kritizē dažu aptiekāru mietpilsoniskās tendences un skaidri rāda farmaceitu uzdevumus sociālistiskā iekārtā."

Atsevišķi no GAP nodibināja Medicīniski sanitārās rūpniecības pārvaldi, kas arī atradās tiešā Veselības aizsardzības tautas komisariāta pakļautībā. Medicīniski sanitārās rūpniecības pārvalde uzraudzīja sekojošus nacionalizētos uzņēmumus: ķīmiski farmaceitiskās fabrikas un laboratorijas, pārsienamo materiālu ražotnes, aptiekas kartonāžu ražotnes, medicīnā un farmācijā lietojamo instrumentu, aparatūras un optisko piederumu ražotnes, kā arī nacionalizētā uzņēmuma "Farmācija" ārstniecības augu uzņēmumu. Par Medicīniski sanitārās rūpniecības pārvaldes priekšnieku iecēla provizoru Ernestu Moricu (1889–1955). Provizora grādu viņš bija ieguvis 1914. gadā Maskavā. Viņš bija viens no retajiem farmaceitiem, kas karjeru bija saistījis gan ar politiku, gan ar praktisko darbu aptiekā. Jau 15 gadu vecumā 1904. gadā viņš bija kļuvis par Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) biedru. Viens no Medicīniski sanitārās pārvaldes priekšnieka pienākumiem bija organizēt izejvielu piegādi farmaceitisko preparātu ražošanai un kontrolēt gatavo preparātu izniegšanu aptiekām.

Nodibinoties PSRS varai, aptieku, dažādu farmaceitisko uzņēmumu, slimnīcu un poliklīniku pārņemšana valsts pārziņā bija likumsakarīga. Latvijā pirmā aptieku nacionalizācija notika ātri un bez incidentiem 1940. gada rudenī.

Velkot paralēles ar Padomju Krieviju, tur drīz pēc Oktobra revolūcijas aptieku, farmaceitiski ķīmisko laboratoriju un ražotņu nacionalizācija notika 1918. gada sākumā, kad Pēterburgā praktizējošie, mazizglītotie farmaceiti aktīvi iestājās un panāca privāto aptieku pārveidošanu valsts institūcijās. Atšķirībā no Latvijas aptieku nacionalizēšanai Padomju Krievijā pamatā bija ideoloģijai atbilstošais šķiru motīvs, proti, ierindas darbinieku naidīgums pret uzņēmuma īpašniekiem. Latvijā aptieku un citu farmaceitisko uzņēmumu nacionalizēšana bija jaunās padomju valdības ierosināts process.

Pirms Latvijas aptieku nacionalizēšanas vispirms tika organizēta inventarizācija. Inventarizācija tika izdarīta līdzšinējā īpašnieka klātbūtnē ar viena policijas darbinieka un vienas ar medicīnu vai farmāciju saistītas personas līdzdalību no personāla. Inventarizācija ilga 3 diennaktis, strādājot maiņās, miegam veltot 5 līdz 6 stundas. Visas preces, zāļu vielas tika pierakstītas inventūras sarakstos, minot to nosaukumu un skaitu. Lai veiktu inventarizāciju visā Latvijā, pavisam tika iesaistīti vairāk nekā 1000 komjauniešu, no tiem 480 piedalījās Rīgas aptieku un citu farmaceitisko uzņēmumu inventarizācijā. Pabeigto inventarizāciju saraksti komjauniešu grupām bija jānodod Veselības aizsardzības tautas komisariātam.

Pēc mēneša tika iesākta aptieku nacionalizācija. 1940. gada 28. oktobrī tika izdots LPSR Augstākās Padomes dekrēts, kas saskaņā ar Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) 6. pantu nolēma nacionalizēt visas privātās slimnīcas, poliklīnikas, aptiekas, aptieku noliktavas un ķīmiski farmaceitiskās ražotnes Latvijā. Aptieku nacionalizācija tika iesākta 1940. gada 31. oktobrī. Veselības aizsardzības tautas komisāra vietnieks M. Jofe ziņoja, ka komisariāta mērķis ir pēc iespējas īsākā laikā veikt privāto slimnīcu, aptieku, farmaceitisko

ražotņu, kā arī medikamentu un drogu lieltirgotavu nacionalizāciju, jo pēdējā laikā konstatēti “spekulācijas” gadījumi aptiekās pie zāļu izsniegšanas, kā arī mēģinājumi “traucēt” zāļu apriti. Šie apgalvojumi ir pārsteidzoši līdzīgi tiem, kas minēti 1918. gadā Padomju Krievijā. Proti, ka vecā birokrātiskā sistēma ir novedusi daudzas profesijas, tajā skaitā farmaceitus, aizmirstībā; ka līdz šim farmaceiti bija pārstāvējuši pasīvu izpildītāja lomu bez iespējas izrādīt iniciatīvu, jo visu laiku atradušies ārstu darbības ēnā, un šis solis atbrīvos patieso farmaceitu potenciālu.

Nacionalizēšanas gaitā uzņēmumi nokļuva valsts īpašumā kopā ar inventāru un personālu. Ar šo akciju visi aptieku un citu farmaceitisko uzņēmumu darbinieki kļuva par valsts darbiniekiem. Bijušais aptiekas īpašnieks tika atstāts par aptiekas vadītāju vai kļuva par ierindas darbinieku. Šajā laikā notika aktīva darbinieku pārvietošana no viena amata uz citu vai no vienas aptiekas uz citu. Nereti bijušos aptiekas īpašniekus atstāja viņu bijušajās aptiekās, bet varēja arī pārvietot strādāt uz citu aptieku vai pat uz citu pilsētu. Pēc nacionalizācijas iepriekšējais aptiekas nosaukums tika aizvietots ar numerāciju, taču līdz 1941. gada vasarai šo numerāciju aptieku nosaukumos pilnībā nepaspēja ieviest. GAP rīkojums visiem aptieku pārvaldniekiem noteica, ka aptiekām piešķirams nosaukums “GAP aptieka Nr. ...”. Kartona izkārtne ar jauno nosaukumu jānovieto publikai redzamā vietā un nekavējoties jānovāc visas zīmes un izkārtnes, kā arī etiķetes un recepšu signatūras ar līdzšinējo aptiekas nosaukumu. Ar sava nosaukuma zaudēšanu aptiekas zaudēja identitāti. Aptieku un citu farmaceitisko uzņēmumu nacionalizācija bija pabeigta 10. novembrī. Kopskaitā 1940. gada rudenī Latvijā nacionalizēja 488 aptiekas un 14 medikamentu un drogu lieltirgotavas.

Aptieku un citu farmaceitisko uzņēmumu nacionalizācija Latvijā noritēja straujā tempā, līdzīgi citiem procesiem, ar kuriem padomju vara pārņēma

valdību, finanšu un mediju sektorus. Nav tiešu liecību par farmaceitu-apteiku īpašnieku pretošanos un sabiedrības reakciju uz īpašumu atsavināšanu.

Presē, ziņojot par nacionalizēšanas noslēgumu, bijušajiem aptieku īpašniekiem tika norādīts, ka jāsamierinās un jāpieņem jaunā sistēma vai viņi paliks bez darba un iztikas. Uzņēmumu nacionalizācijas process notika okupācijas pirmajos mēnešos. Tieši šajā laikā iedzīvotāju vidū valdīja apjukums, neizpratne, klīda visdažādākās baumas un bija sācies “iepirkšanās drudzis”. Daudziem Latvijas iedzīvotājiem 17. jūnija okupācija bija pārsteigums, kopumā pastāvēja liels informācijas vakuums un sabiedrībai nebija izpratnes par to, ko no padomju varas sagaidīt, kā arī pastāvēja uzskats, ka okupācija būs īslaicīga.

1940. gada 28. oktobra nacionalizācijas dekrēts attiecās arī uz visām farmaceitiski ķīmiskajām ražotnēm un lieltirgotavām. Nacionalizācijas gaitā farmaceitisko uzņēmumu skaits samazinājās, jo tos apvienoja. Turpmāk visā valstī farmaceitiskos preparātus ražoja četri uzņēmumi: ķīmiski farmaceitiskās tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumi “Farmācija”, “Farmazans”, “Saga” un ķīmiski farmaceitiskā laboratorija “P. Putniņš”. Par instrumentiem bija atbildīgs medicīnisko instrumentu un aparātu apgādes un sadalīšanas kantoris “Medinstruments” un darbnīca “Ortopēds”. Iepakojums bija I Aptieku kartonāžas fabrikas un spiestuves kompetencē.

Pirmais solis, kas bija uzņēmumu nacionalizācija, jau bija sperts, lai farmācija Latvijā līdzinātos farmācijai PSRS. Tās bija būtiskas pārmaiņas, kas ietvēra rupju nozares pārstrukturizēšanu un centralizētas vadības ieviešanu. Latvijas farmācijai nācās pārorientēties uz PSRS ārstniecības līdzekļu nomenklatūru un eksportu/importu galvenokārt tikai Padomju Savienības robežās. Tas nozīmēja stingrus ierobežojumus medikamentu pieejamībai un jebkādai autonomai zāļu sagādei. Pārmaiņas skāra arī aptiekas praktisko darbību, jo īpaši liels uzsvars tika likts uz masveida zāļu pagatavošanu ekstemporāli.

Padomju Krievijā šāda tendence bija attīstījusies vājās farmaceitiskās rūpniecības dēļ.

Lai aptuveni saprastu, kāda nākotnes perspektīva sagaidīja Latvijas aptiekas, ir nepieciešams neliels ieskats Padomju Krievijas farmācijas īpatnībās un attīstībā. Padomu Savienībā farmaceitiskā rūpniecība dalījās divās kategorijās: galvenās jeb vadošās ražotnes un reģionālās ražotnes. 1940. gadā vadošo farmaceitisko preparātu ražojošo rūpnīcu skaitu veidoja 10 fabrikas, 6 atradās Maskavā vai tās tuvumā. Neskatoties uz progresu zinātnē un pētniecībā farmaceitiskajā nozarē Krievijā, iedzīvotāju veselības problēmas galvenokārt bija saistītas ar dezinfekcijas līdzekļu, insekticīdu, antiseptisko, sulfanilamīdu preparātu, vitamīnu nepietiekamu ražošanu un piegādi patērētājiem.

Kā raksta farmācijas vēsturnieki, tad vēl 1939. gadā liela daļa padomju farmaceitisko ražotņu bija ne vien nabadzīgas, bet arī primitīvas. Ierastas problēmas, kas traucēja Padomju Krievijas ķīmiski farmaceitiskajai rūpniecībai izpildīt plānā uzdotos produkcijas daudzumus, bija izejvielu neregulārā piegāde, elektroenerģijas piegādes problēmas atsevišķās ražotnēs, novecojis tehniskais aprīkojums, nepietiekami tīrs ūdens un ūdens piegādes sistēmu sliktais stāvoklis, kā arī darbinieku vienaldzīgā attieksme pret darbu, iekārtām un galaproduktu. Izprotot Padomju Krievijas ķīmiski farmaceitiskās rūpniecības ierobežotās spējas apgādāt iedzīvotājus ar ārstniecības līdzekļiem, likumsakarīgi, ka situāciju centās glābt aptieku pagatavojumi. Pirmās Latvijas brīvvalsts laikā iedzīvotāji bija labi apgādāti ar dažādiem ārstniecības līdzekļiem, gan importētajiem, gan pašmāju ražojumiem. Līdz ar to aptiekās izgatavoja tikai individuālai lietošanai paredzētus līdzekļus pēc ārstu receptēm.

Līdztekus saimnieciskās darbības regulēšanai GAP publicēja dažādus skaļus plānus presē attiecībā uz Latvijas aptiekām, galvenokārt tās salīdzinot ar aptiekām Maskavā. 1940. gada decembra sākumā M. Karšets atgriezās no vizītes Maskavā, kur bija iepazinies ar priekšzīmīgāko aptieku darbu. Viņš

ziņojis, ka darba metodes Padomju Savienības aptiekās ir pamatīgi racionalizētas. Darba ražīgums līdz ar to stipri palielinājies, kā piemēru minot to, ka Latvijā farmaceita asistents vienā maiņā spējot pagatavot 50–70 zāļu formas, savukārt Maskavā norma ir 200–400 zāļu formas. Šāda tipa propaganda regulāri bija lasāma vietējā presē. Taču salīdzināšana šajā gadījumā nebija pamatota. Kā jau minēts, Latvijas aptiekās ektemporālo zāļu gatavošana tik masveidīgi nebija nepieciešama, jo farmaceitiskā rūpniecība bija attīstīta.

1941. gada sākumā GAP paziņoja, ka Latvijas aptiekas pārgājušas uz Padomju Savienības medikamentu nomenklatūru. Padomju Savienības medikamentu nomenklatūrā bija iekļauti medikamenti un zāļu vielas ar to ķīmiskajiem nosaukumiem. Nomenklatūras galvenā vadlīnija bija, ka visi tur iekļautie medikamenti un zāļu vielas tiek saražotas un patērētas Padomju Savienībā. Nomenklatūras nepieciešamība tika pamatota ar to, ka daudzi Latvijā ievestie ārzemju patentētie medikamenti bija līdzīgi savā farmakoloģiskajā darbībā, atšķiroties tikai pēc patentētā nosaukuma un konkurējot vienīgi ar reklāmas palīdzību. Piemēram, otrreizējās padomju okupācijas periodā 1954. gadā GAP izdots izdevums “Centrālās aptieku noliktavas nodaļu medikamentu un preču nomenklatūra” sastāvēja no 5 nodaļām. Nodaļā, kurā uzskaitītas zāļu formas, pārsvarā tabletes un ampulas, bija 268 ieraksti, kā stingrai uzskaiti pakļautas vielas minētas narkotiskās un stipras iedarbības vielas, kā arī antibakteriālie līdzekļi, kopā 70 ieraksti. Pārējās nodaļās uzskaitītas aktīvās zāļu izejvielas, drogas, tinktūras, ekstrakti un receptūras pagatavojumi.

Ziņots, ka turpmāk dārgos ārzemju preparātus aizstās ar PSRS medikamentiem, piemēram, vācu patentēto antibakteriālo līdzekli “Prontosils” turpmāk aizvietos PSRS ražotais analogs “Sarkanais streptocīds”. Padomju Krievijā sintezēja klasiskos sulfanilamīdu grupas antibakteriālos preparātus, visplašāk lietotie bija baltais un sarkanais streptocīds, sulfidīns jeb sulfapiridīns, sulfazols jeb metilsulfatiazīds. Taču sulfanilamīdu grupas zāļu vielas nebija

efektīvas visām infekciju slimībām, turklāt, lietojot sarkano streptocīdu, bija jāērķinās ar blaknēm, jo šis savienojums bija ar augstu toksicitāti. Penicilīnu masu patēriņam Padomju Krievijas ķīmiski farmaceitiskās ražotnes uzsāka ražot pēc 1945. gada.

Medikamenti padomju okupācijas laikā nebija iedzīvotājiem brīvi pieejami. Drīz pēc intensīvās iepirkšanās sākuma tika ieviesti ierobežojumi to iegādē. 1941. gada sākumā GAP Tirdzniecības daļas vadītājs atgriezās no vizītes Maskavā, kur bija devies, lai saskaņotu, kādus medikamentus un cik lielā daudzumā Latvija varētu saņemt no Padomju Savienības. Viņš ziņoja, ka ierobežojumi bijuši nepieciešami, lai saglabātu medikamentus “tiešām nepieciešamiem gadījumiem”, jo no ārzemēm ārstniecības līdzekļi nav ievesti jau pusgadu. Padomju Savienības patentēto līdzekļu sastāvs esot tieši tāds pats kā ārzemju, un drīzumā tiks izsūtīta informācija ārstiem par jaunajiem preparātiem, kurus Latvija saņems un ražos arī uz vietas.

Kā norādīja M. Karštets par ierobežojumiem zāļu pārdošanā, tad importētie ārzemju patentētie līdzekļi oriģinālajos iesaiņojumos izsniedzami vienīgi pret ārstu receptēm un “normāla” patēriņa daudzumā – pa vienam oriģinālam.

Medikamentu pieejamību Latvijas iedzīvotājiem samazināja ne tikai padomju politika attiecībā uz PSRS medikamentu nomenklatūras ieviešanu un cenu pazemināšanu, bet ietekmēja arī GAP praktiskā darbība. Viens no šīs iestādes saimnieciskajiem pienākumiem bija organizēt slimnīcu un aptieku apgādi ar ārstniecības līdzekļiem. Par šī uzdevuma izpildi atrodami kritiski izteikumi. Latvijas PSR Valsts kontroles tautas komisariāts 1941. gada jūnija sākumā veica plašas pārbaudes GAP, ārstniecības līdzekļu lieltirgotavās un aptiekās ar mērķi noskaidrot to apgādi ar medikamentiem un finansiālo stāvokli. Pārbaudē tika konstatēts, ka ievērojamu daļu slimnīcu un aptieku pasūtījumu lieltirgotavas neizpilda laikā. 94 gadījumos divu mēnešu laikā aptieku pasūtījumi

netika izpildīti ilgāk kā 10 dienas, 22 gadījumos tos neizpildīja ilgāk kā 20 dienas, lai gan pieprasītie ārstniecības un sanitārie līdzekļi bāzēs bijuši pietiekamos daudzumos. Atsevišķos gadījumos pasūtījumi nav izpildīti ilgāk kā mēnesi. Konstatēja, ka grāmatvedības un dažādu materiālu uzskaitē GAP nav noorganizēta, tā pārbaudes brīdī atradusies nekārtīgā stāvoklī, aptieku inventarizācijas dokumenti nebija apstrādāti, stāvējuši sakrauti vaļējos plauktos. Cenas paaugstinot vai samazinot, atkārtota medicīnisko preču uzskaitē nav veikta. Kādā ārstu konferencē LKP CK sekretārs Žanis Spure (1901–1943) savā runā atzinis, ka “aptiekās stāvoklis ir haotisks”.

Komunistiskā režīma ideoloģijas un totalitāras varas īstenošanas neatņemama sastāvdaļa bija vārda un preses brīvības aizliegšana, citādi domājošo vajāšana, apcietināšana, kā arī jau pieminētā īpašumu atsavināšana. Kulmināciju represiju vilnis sasniedza 1941. gada 13. un 14. jūnijā, kad notika iedzīvotāju masveida deportācija uz Sibīriju. LPSR Valsts drošības tautas komisariāta (VDTK) darbinieku piekļuve Latvijas Kara ministrijas, aizsargu organizācijas, dažādu citu iestāžu un organizāciju dokumentācijai, saimniecību un uzņēmumu nacionalizācijas dokumentiem, kā arī slepeno aģentu ziņojumi un citi avoti kalpoja kā pamats reģistrēt daudzus tūkstošus potenciāli deportējamo personu. Deportētās personas varēja klasificēt administratīvi izsūtītajās personās un arestētajās personās. Pēc padomju terminoloģijas, “sociāli bīstams elements”, “kontrevolucionārās organizācijas biedrs” varēja būt gan aizsargu organizācijas, gan korporācijas biedrs, gan bijušais namīpašnieks.

Organizācija “Tautas palīdzība” drīz pēc nacistiskās Vācijas okupācijas apzināja izsūtīto skaitu un nodarbošanos. 1942. gada sākumā šīs organizācijas publicētie dati parādīja, ka aizvesti 44 un apcietināto vidū bijuši reģistrēti 8 farmācijas darbinieki. Savukārt 1943. gadā “Tautas palīdzības” izdevumā ziņots, ka represijās cietuši 60 farmaceiti un farmaceita asistenti, no tiem

40 vīrieši un 20 sievietes. Izsūtīti 45, no apcietinājuma izsūtīti 9, pazuduši 6, bet neviens nav ticis nogalināts.

Par notikušo visprecīzākos datus bija sniedzis Farmācijas pārvaldes priekšnieks Aleksandrs Dzirne. 1944. gadā viņš publicējis izsūtīto kolēģu vārdus, uzvārdus, izsūtīšanas vietu, kopā nosaucot 56 personas, 38 vīriešus un 18 sievietes. Viņš minējis, ka uz Krieviju aizvesti, bet veiksmīgi atgriezušies 2 farmaceita asistenti Jānis Passerns (1888–?) un Herberts Friks (1909–1943), taču karadarbības dēļ bojā gājuši četri farmācijā strādājošie: farmaceita asistenti Kārlis Grīntāls (1892–1941) un Aleksandrs Fīrants (1910–1941), provizors Jūlijs Vīstucis (1881–1941) un aptiekas praktikants Pēteris Praškevičs (1912–1941). Bolševikiem atkāpjoties, Pēteris Praškevičs kritis cīņā kā partizāns pie Murjāņiem.

Dzintris Alks grāmatā “Latvijas mediķi politisko represiju dzirnās” uzskaitījis 72 represijās cietušos farmaceitiskos darbiniekus, no tiem 66 ir izsūtītie. Atšķirībā no A. Dzirnes saraksta šeit ierindoti arī 7 izsūtītie ebreju tautības pārstāvji: provizors Jūdels Borde (1903–1962), farmaceita asistente Dora Gurviča (1897–1942), kāds aptiekā strādājošs feldšeris Alters Ruvins Gurvičs (1884–?), provizore Sofija Litvinska (1892–1946), farmaceita asistents Īzaks Litvinskis (1884–1946), provizors Ābrams Šacs (1887–1967), vēl šeit kā provizors minēts Solomons Šacs (1885–?), taču 1940. gada Latvijas medicīniskā personāla sarakstā šāda persona nav atrodama starp farmaceitiem vai farmaceita asistentiem. Iespējams, viņš bijis drogu veikala īpašnieks Solomons Šacs (1885–?).

Apkopojot informāciju par izsūtītajiem farmācijas profesionāļiem, par pamatu ņemts A. Dzirnes saraksts. Izmantotas Latvijas Nacionālā arhīva (LNA) 1941. gada 14. jūnijā no Latvijas izsūtīto iedzīvotāju personu lietas un tā rezultātā sniegts ieskats izsūtīto farmaceitu, asistentu un praktikanu aresta aktu sastādīšanā, izvirzītajās apsūdzībās, kā arī turpmākajā liktenī.

Pēc apkopotās informācijas redzams, ka no 56 izsūtītajām personām izdzīvoja 16 personas, no tām 5 vīrieši. Izsūtīto lietās norādīti aresta iemesli, kas lika uzskatīt cilvēkus par tautas ienaidniekiem un sociāli bīstamiem elementiem. Farmācijā strādājošo vidū tie bija sociāli aktīvi vīrieši, visbiežāk aizsargu organizācijas biedri vai kādu citu organizāciju, politisko partiju dalībnieki, aptieku, uzņēmumu, zemes un māju īpašnieki, materiāli nodrošināti. Sievietes farmaceites vai farmaceita palīdzes visbiežāk izsūtījumā nonāca saistībā ar vīra vai radnieku arestēšanu. Salīdzinājumā ar kopējo izsūtīto personu skaitu farmācijā nodarbināto nav daudz. Darbība farmācijā nebija noteicošais iemesls šo profesionāļu izsūtīšanai. Analizētie informācijas avoti rāda, ka organizēta pretošanās pret padomju varu šajā laika periodā bija tiešs ceļš uz sodāmību un nāvi. Taču šķiet, ka tajā brīdī cilvēki neapzinājās iespējamās sekas, it īpaši neapdomīgi bija jaunieši. Tā, piemēram, vēsturnieks Tālivaldis Vilciņš pētījumā “Skolu jaunatne nacionālajā cīņā. 1940.–1941.” apraksta skolēnu pretošanās kustību Latvijā: “Aglonas vidusskolā vēl pirms mācību sākuma radās nacionālās cīņas grupa 10. klases skolnieka Gedimīna Fronckēviča (dz. 1921) vadībā. Drīz grupa izauga par 14 biedru saliedētu organizāciju. G. Fronckēvičs izstrādāja plānu, kā uzspriecināt kompartijas Aglonas rajona komitejas ēku. [...] tika savākts lielāks daudzums sprāgstvielu.” Gedimīns Fronckēvičs (1921–1941) bija viens no trim farmaceitiskās ražotnes “Medfro” īpašnieka Zigismunda Fronckēviča dēliem. Par plānoto spridzināšanu 1941. gada 21. maijā Gedimīnu Fronckēviču nošāva. Viņa nāves spriedumā minēti apstākļi, kam tika piešķirta svarīga nozīme: ķīmiski farmaceitiskā uzņēmuma īpašnieka dēls ar “sliktu sociālo izcelsmi” un līdzdalība organizācijā “Mazpulki”.

3. Farmācija Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1941–1945)

Padomju okupāciju 1941. gada vasarā nomainīja nacistiskās Vācijas okupācijas režīms. Okupētās austrumu teritorijas 1941. gada 17. jūlijā apvienoja vienā administratīvajā apgabalā un nosauca par Ostlandi. Ostlandē iekļāva Latviju, Lietuvu, Igauniju un Baltkrieviju. Galvenā aptieku pārvalde darbību pārtrauca. Tās vietā tika atjaunota bijusī Latvijas Farmācijas pārvalde, kas bija tieši pakļauta iekšlietu ģenerāldirektoram, un tās darbību uzraudzīja “Leiter der Referates Arzneiwesen beim Generalkommissar in Riga” (Ģenerālkomisariāta ārstniecības līdzekļu nodaļas vadītājs Rīgā). Par Latvijas Farmācijas pārvaldes fiduciāru jeb uzticamības personu tika iecelts Aleksandrs Dzirne. Farmācijas pārvalde steidzīgi mēģināja apzināt aptieku tīklu un stāvokli tūlīt pēc aktīvās karadarbības beigām Latvijas teritorijā. A. Dzirne lūdza visiem aptieku pārvaldniekiem nekavējoties atsūtīt Farmācijas pārvaldei šādu informāciju: aptiekas nosaukums (jānorāda bija arī GAP Nr.); vai aptieka darbojās vai bija slēgta; pārvaldnieka vārds, uzvārds un grāds; aptiekas pašreizējais personāla sastāvs; vai ārstniecības līdzekļi un pārsienamie materiāli kara apstākļos palikuši neskarti vai gājuši zudumā (norādot, kādā veidā) un jānorāda arī zudušo preču daudzumi un aptuvenā vērtība. Farmācijas pārvalde pārņēma GAP radīto sistēmu, tādēļ turpināja darboties kā saimnieciski administratīva iestāde. Savā ziņojumā aptieku pārvaldniekiem Farmācijas pārvalde skaidri norādīja, ka arī turpmāk aptiekas paliek valsts īpašumā un vienīgās atbildīgās personas ir pārvaldnieki.

Lai pasargātu lieltirgotavu medikamentu krājumus no iespējamās laupīšanas, tūlīt pēc aktīvās karadarbības beigām, 1941. gada 1. jūlijā, pie tām novietoja sargus un nākamajā dienā iecēla vadītājus. Ar 1. jūliju visi lieltirgotavās esošie medikamenti tika apķīlāti. Pilnu rīcības brīvību pār lieltirgotavās esošajiem ārstniecības līdzekļiem Farmācijas pārvalde atguva

13. augustā. Līdz ar to farmācijas priekšniekam tika uzlikta pilna atbildība par turpmāku ārstniecības līdzekļu taisnīgu un racionālu izsniegšanu aptiekām un slimnīcām, ievērojot vislielāko taupību. No GAP tika pārņemtas trīs ārstniecības līdzekļu lieltirgotavas, kas tika pārdēvētas par Farmācijas pārvaldes I, II un III lieltirgotavu. Ārstniecības līdzekļu lieltirgotava Liepājā karadarbības rezultātā bija nodegusi ar ievērojamu daudzumu medikamentu krājumu. Tās vietā atjaunoja Farmācijas pārvaldes IV lieltirgotavu, kurai ārstniecības līdzekļus piesūtīja no Rīgas, kā arī savāca no atsevišķām aptiekām Liepājā, kas bija cietušas karadarbības dēļ. Visa lieltirgotavu preču uzskaites dokumentācija tika pārņemta nesakārtota, neiztika arī bez materiālo vērtību zaudējumiem. No GAP I lieltirgotavas H. Vasermana aizvestie medikamenti veidoja 500 000 RM lielus zaudējumus. Kara dienās lieltirgotavu darbiniekiem bēgot no Latvijas, bija aizbrauktas divas lieltirgotavai piederošas automašīnas, kuru kopējā vērtība bija 13 549 latī (Ls). Farmācijas pārvalde šajā laikā izveidoja centralizētu grāmatvedību. Kā ziņojis A. Dzirne, padomju okupācijas laikā GAP grāmatvedība atradusies vēl tikai izveidošanas stadijā, jo nekādas liecības par regulāru grāmatvedības uzskaiti nebija atrodamas. Aptieku pārvaldnieki līdz tam savas uzskaišu grāmatas bija veidojuši katrs pēc savas saprašanas un zināšanām, tādēļ materiālu uzskaitē padomju laikā valdīja haoss, un, kā izrādījās, tad centralizēti tā nemaz nebija veikta. 1941. gada 16. augustā darbu uzsāka galvenais grāmatvedis, galvenā grāmatveža palīgs, pieci vecākie grāmatveži, seši grāmatveži, trīs grāmatvežu palīgi, divi vecākie rēķinveži un viens kasieris.

Padomju varai atstājot Latviju, Farmācijas pārvaldes pārziņā nonāca 1941. gada pavasarī izveidota medikamentu noliktava Rīgā, Kungu ielā 26. Tā, visdrīzāk, bija izveidojusies padomju medikamentu nomenklatūras ieviešanas dēļ un aiz pārliecības, ka atsevišķi medikamenti, zāļu izejvielas un drogas vairs nebūs pieprasītas. Liela daļa medikamentu bija ar beigušos derīguma termiņu un tur bija nonākusi padomju gada plašo inventarizāciju rezultātā. Nolikta satura

bija paredzēts iznīcināšanai. Noliktavā atradās dažādas zāļu izejvielas, patentētie medikamenti, galēniskie preparāti, augu drogas, vakcīnas, serumi, pārsienamie materiāli, kosmētika, slimnieku kopšanas instrumenti un dažādas drogu veikalu preces. Līdz pat 1941. gada septembra beigām Farmācijas pārvalde komandēja savus preču pārziņus šīs noliktavas preču pārskatīšanai un sašķirošanai. Tika atlasītas preces, kuras varēja vēl lietot, apšaubāmas kvalitātes ārstniecības līdzekļus nodeva analītiskajai laboratorijai kvalitātes pārbaudēm, bet lielu daļu veco preču nolēma iznīcināšanai.

Tūlīt pēc okupāciju varu maiņas aptiekas turpināja darboties Farmācijas pārvaldes pārziņā, taču ķīmiski farmaceitiskie uzņēmumi ne. Kā rakstīja A. Dzirne: “Pārorganizējot boļševiku atstāto valsts pārvaldes aparātu, ķīmiski farmaceitiskā rūpniecība, neskatoties uz smagām cīņām, izslīdējusi no Farmācijas pārvaldes kompetences un pakļauta Rūpniecības departamentam.”

Farmācijas pārvaldes darbība 1941. gada otrajā pusē bija pievērsta nozarē akūti risināmiem jautājumiem. Būtiska bija medikamentu krājumu apzināšana un to turpmāka racionāla izmantošana, tādēļ liela uzmanība tika pievērsta lieltirgotavu darba organizācijai un aptieku apgādei ar ārstniecības līdzekļiem.

Bijusī GAP I ārstniecības lieltirgotava Grēcinieku ielā 6 padomju okupācijas laikā bija apkalpojusi daudzas Rīgas un Rīgas rajona aptiekas, slimnīcas, poliklīnikas un medpunktus. Uzņēmums apgādāja ar ārstniecības līdzekļiem 129 aptiekas Rīgā un citur Latvijā, farmaceitiski ķīmiskos uzņēmumus, slimnīcas, poliklīnikas, fotogrāfu darbnīcas, kā arī karaspēku vienības. Laikā no 1941. gada jūlija līdz 1942. gada maijam lieltirgotava bija iepirkusi no vietējiem ražotājiem ārstniecības līdzekļus par 347 970 RM un no Vācijas uzņēmumiem par 100 000 RM. II ārstniecības līdzekļu lieltirgotava kara laikā bija cietusi lielus zaudējumus, karadarbības dēļ nodegusi bija noliktava un tai piederošais drogu veikals. Jaunu preču iepirkšana no 1941. gada jūlija līdz 1942. gada jūnijam bija veikta 313 072 RM apmērā. III ārstniecības līdzekļu

lieltirgotava padomju okupācijas laikā bija tā sauktā Latgales rajona vairumbāze un attiecīgi darbojās pēc teritoriālā principa. Tūlīt pēc okupāciju varu maiņas transporta trūkuma un traucētās pasta satiksmes dēļ lieltirgotava zaudēja visus pircējus, jo bija 100 % piesaistīta Latgales aptiekām. No tā secināms, ka Latgales aptiekas uz laiku bija vissliktāk apgādātas ar ārstniecības līdzekļiem. 1942. gada vasarā lieltirgotavas darbība bija stabilizējusies un tā apkalpoja 109 aptiekas un slimnīcas ar apgrozījumu 45 000 RM mēnesī, taču aptiekām piegādāja preces no brīvvalsts laiku krājumiem unniecīgos daudzumos. IV ārstniecības līdzekļu lieltirgotava Liepājā bija nodegusi, bet veiksmīgi atjaunota 1942. gadā. Tajā strādāja 20 darbinieki un preču krājums bija vien 8500 RM vērtībā, līdz ar to ārstniecības līdzekļu piegāde bija minimāla.

Farmācijas pārvalde uzraudzīja arī aptieku darbību. 1942. gada janvārī Latvijā darbojās 360 aptiekas. 1942. gadā Farmācijas pārvalde izdeva virkni noteikumu aptieku pārvaldniekiem par aptieku norēķinu veikšanu, kā arī sadzīviska satura norādījumus. Kopā 1942. gadā tika izdotas 4 brošūras ar šādiem noteikumiem un norādījumiem. Minētie noteikumi reglamentēja aptieku saimniecisko darbību, lai tā visā valstī notiktu vienādi. To pašu noteikumu ietvaros aptieku pārvaldnieki aicināti ievērot un nekavējoties informēt Farmācijas pārvaldi, ja kāds ārsts sevišķi bieži izraksta narkotisko vielu receptes vai etilspirtu. Farmācijas pārvalde arī uzslavēja aptieku pārvaldnieku centību, jo veiktajās aptieku revīzijās, neskatoties uz kara apstākļiem, daudzos gadījumos konstatēja aptiekas tīras un kārtīgas. 1943. gada 9. decembrī Farmācijas pārvalde izdeva pēdējo, 6. norādījumu krājumu aptiekām, kas apjoma ziņā bija visbiezākais. Tajā 28 punktu garumā izsmeļoši atspoguļotas ikdienas situācijas Latvijas aptiekās. Tā, piemēram, Farmācijas pārvalde bija saņēmusi sūdzības par disciplīnas pārkāpumiem. Tiek minēti darbinieku neattaisnoti un regulāri darba kavējumi, arī patvaļīga medikamentu, substanču vai citu medicīnas preču ņemšana savām vajadzībām, par to neziņojot aptiekas vadītājam. Tāpat,

neskatoties uz aptieku revīzijās dotajiem norādījumiem, joprojām atradās aptiekas, kas bija ārkārtīgi sliktā stāvoklī, nekārtīgas un remontējamas. Nereti aptieku revīzijās atklājās, ka preces un medikamenti nebija sistemātiski sakārtoti, bet gan izsvaidīti; netika tīrīti putekļi, substanču un ziežu trauki stāvēja nemazgāti, stāvtrauki aplīmēti ar nesalasāmām etiķetēm. Tā kā šo norādījumu izdošanas laikā vienlaikus notika arī aptieku reprivatizācijas process, tika aktualizēti arī daži citi jautājumi. Piemēram, minēts, ka pēc aptieku privatizācijas farmaceitisko darbinieku pieņemšana darbā, atlaišana vai pārvietošana joprojām paliks Farmācijas pārvaldes kompetencē.

Viens no būtiskajiem jautājumiem, kura risināšana prasīja gandrīz visus nacistiskās Vācijas okupācijas režīma gadus, bija aptieku reprivatizācija. Aptieku reprivatizācija nebija izolēts process, bet gan daļa no visas tautsaimniecības privāto uzņēmumu un nekustamo īpašumu īpašumtiesību atjaunošanas. Tas bija sarežģīts, ilgstošs uzdevums tieši tā iemesla dēļ, ka ietvēra būtiskas vācu okupācijas varas politiski ekonomiskās intereses.

1941. gada 17. oktobrī vācu varas laikrakstā “Amtsblatt des Generalkommissars in Riga” bija ievietots “Rīkojums par amatniecības, sīkrūpniecības un mazumtirdzniecības jaunizveidošanu”, kas atzina, ka privāta darbība un iniciatīva ir veselīgas un spējīgas saimniecības pamats. Pēc dažām dienām, atsaucoties uz šo rīkojumu, publicēja aizrādījumu, ka pirms tālāku instrukciju izdošanas jebkāda brīva un patvaļīga privātpersonu rīcība ar īpašumiem ir stingri aizliegta. Jebkāda uzņēmumu privatizācija bija iespējama tikai uz konkrētas personas pieprasījuma pamata un pēc rūpīgas datu pārbaudes.

Farmācijas pārvaldes priekšnieks Aleksandrs Dzirne 1942. gadā un 1943. gada sākumā saņēma vairākas vēstules, kurās jautāts par aptiekas privatizēšanas vai atļidzības iespējām. Lai arī varētu domāt, ka rīkojums par amatniecības, sīkrūpniecības un mazumtirdzniecības jaunizveidošanu būtu attiecināms arī uz aptiekām, tā nebūt nebija. A. Dzirne visos gadījumos bija

sniedzis noraidošas atbildes, paskaidrojot, ka pagaidām nav izdoti nekādi noteikumi par aptieku privatizēšanu vai atlīdzību sniegšanu. Procesa vilcināšana nebija gluži nejauša. Vācu okupācijas varas pārstāvji centās atrast “zelta vidusceļu”, lai panāktu savu interešu piepildījumu un tajā pašā laikā radītu iespaidu, ka arī latviešu vēlmes nepaliek nepamanītas. Aptieku reprivatizēšanas process sākās tikai pēc 1943. gada 12. maija, kad Ģenerālkomisariāts izdeva noteikumus par publisko aptieku koncesijām. Tajos teikts, ka atvērta tipa aptieku koncesijas tiek piešķirtas no jauna un tās piešķir ģenerālkomisārs. Turpmāk koncesiju varēja saņemt pretendents, kas cēlies no āriešu dzimtas un kura laulātais arī bija āriete, gadījumā, ja pretendents bija precējies. Pretendentam bija jābūt pilsoniskajām goda tiesībām, kas nozīmēja politiski uzticamu personu. Personai noteikti jābūt aprobētam aptiekāram, bija jāplāno strādāt konkrētajā aptiekā, un nedrīkstēja būt nekādu faktu, pēc kuriem būtu secināms, ka pretendents aptiekas vadīšanai nav piemērots. Piešķirot šīs jaunās koncesijas, priekšroka bija tiem aptieku īpašniekiem, kuriem pirms nacionalizācijas bija piederējusi aptieka. Vēl vērā tika ņemts, vai pretendents ir karojis un kādas armijas sastāvā. Līdz ar šo noteikumu publiskošanu pievienoja arī paziņojumu, ka visiem bijušajiem aptieku koncesiju īpašniekiem, kuru aptiekas ir bijušas nacionalizētas un kuri, pamatojoties uz šiem noteikumiem, vēlas iegūt jaunu koncesiju jeb privatizēt aptieku, jāiesniedz personīgi lūgumi Farmācijas pārvaldē līdz 1943. gada 1. augustam. Pirmo aptieku atdošana to bijušajiem īpašniekiem norisinājās svinīgā pasākumā Lielās ģildes zālē 1943. gada 7. decembrī. Šī pasākuma ietvaros, īpašniekiem klātesot, tika reprivatizētas 84 Latvijas aptiekas. Aptieku reprivatizācijas process turpinājās līdz 1944. gada pavasarim. Jau 1944. gada 1. martā “Latvijas Farmaceitu Žurnālā” Farmācijas pārvalde ziņoja, ka drīz paredzama aptieku reprivatizācijas procesa noslēgšana, jo reprivatizētas ap 220 aptieku un atlikušo aptieku reprivatizācija aizkavējusies tehnisku vai juridisku jautājumu dēļ. 1944. gada 2. maijā A. Dzirne publicēja reprivatizēto

aptieku sarakstu, kur uzskaitītas 220 aptiekas un to īpašnieki. Rīgā bija reprivatizētas 32 aptiekas, Vidzemē bez Rīgas 83, Kurzemē 36, Zemgalē 43, bet Latgalē tikai 26 aptiekas. Privatizētas tika vairāk nekā puse Latvijas aptieku.

Visus kara gadus ārkārtīgi sarežģīta un aktuāla bija medikamentu sagāde un patēriņš. Kā jau minēts iepriekš, padomju okupācijas laikā medikamentus ne tikai neieveda, bet daļa krājumu tika zaudēta karadarbības dēļ. Farmācijas pārvalde izstrādāja rūpīgu pieeju medikamentu sadalei, un A. Dzirne kā pārvaldes priekšnieks bija personīgi atbildīgs par racionālu un taupīgu zāļu patēriņu. No pilnīga zāļu bada kara gados Latvijas iedzīvotājus paglāba jau pieminētais apjomīgais zāļu iepirkums, kas bija izdarīts vēl neatkarīgās Latvijas laikā 1940. gada sākumā. 1941. gadā pēc okupācijas varu maiņas nekādi ārstniecības līdzekļi netika ievesti, kā iemeslu minot transporta grūtības un vēl neizveidoto norēķināšanās kārtību ar okupēto Ostlandi. Tādēļ, sākot ar 1941. gada rudeni, lieltirgotavas uz aptieku pieprasījumiem varēja izsniegt tikai minimālo skaitu vai minimālās ārstējošās devas medikamentus. Dažiem grūti pieejamiem ārzemju medikamentiem tika paredzētas uzskaites grāmatas kā lieltirgotavās, tā aptiekās. Kā īpaši liels patentēto medikamentu deficīts uzskaitīti firmas “Bayer” ražojumi, piemēram, piramidons, fenacetīns, dzīvsudraba sāļi, bismuta sāļi, broms sāļi, joda sāļi, barbiturāti, kodeīns un tā sāļi, kofeīna sāļi, kalcija sāļi, visi vitamīni un hormonu preparāti, visas tropisko zemju drogas, ēteriskās eļļas, teobromīns un tā sāļi, arsēns, neorganiskās skābes un rivanols. Katrai aptiekai atkarībā no patēriņa tika ieviestas arī mēneša normas ektemporālo zāļu gatavošanā nepieciešamo izejvielu – etilspirta, cūku un liellopu tauku, cukura, glicerīna, augu eļļas – saņemšanai.

Ārstniecības līdzekļu piegāde atsākās 1942. gadā, taču vācu patentētos medikamentus kopumā ievada pavisam nedaudz. 1942. gada pirmajā pusē Berlīnē nodibināja sabiedrību “Pharm-Ost” G.m.b.H., kurai bija monopoltiesības zāļu piegādē okupētajām Austrumu zemēm, tajā skaitā Latvijai. Šī kompānija

piegādāja zāles no Vācijas uz Rīgu, Tallinu, Viļņu un Minsku pa dzelzceļu. Tā 1942. gadā tika piegādāti medikamenti 250 000 RM vērtībā, bet 1943. gadā jau 1,5 miljonu RM vērtībā. 1942. gadā lieltirgotavu krājumi bija pamatīgi iztukšoti, jo aptiekas bija apkalpojušas klientus kopsummā par apmēram 9,1 miljonu RM. No Latvijas zāļu krājumiem sava tiesa 1942. gadā bija atdota arī vācu armijas vajadzībām, piemēram, hinīns tīrā veidā 507 kg, kofeīns tīrā veidā 440 kg, kodeīns tīrā veidā 33 kg un morfijs 7 kg. 1943. gadā zāļu piegāde no Vācijas bija samērā regulāra un pieprasītie patentētie medikamenti, ja arī kādā pasūtījuma reizē trūka, tad nākamajā pievedumā vienmēr tika saņemti. Vēlāk, sākot ar 1943. gada beigām un 1944. gada sākumu, medikamentu piegādē atkal bija iestājusies krīze, jo Vācija cieta no uzlidojumiem un bombardēšanas. Kā rakstījis A. Dzirne, 1944. gada februārī daudzu patentēto medikamentu krājumi jau atkal bija izsīkuši, jo iedzīvotāji pastiprināti iepirkās.

Zāļu taupīšana ikdienas sadzīvē izraisīja gan ārstu, gan pacientu neapmierinātību. Nereti ārsti kā Latvijas laukos, tā Rīgā izrakstīja medikamentus, nepainteresējoties, vai aptiekās tie vēl ir pieejami un cik daudz. Jau 1941. gada oktobrī Veselības departaments bija publicējis ārstiem domātu medikamentu sarakstu, nosakot, kurus medikamentus turpmāk aptiekas izsniegs vienīgi pret ārstu receptēm un kuri jālieto taupīgi. Sarakstā nosauktas šādas vielas: acetons, glicerīns, hinīns un tā sāļi, teobromīns un tā sāļi, broms un tā sāļi, kofeīns un tā sāļi, bismuts un tā sāļi, pienskābe, fenols, citronskābe, rīcinēļa, linu eļļa, olīveļļa, lanolīns. Visus atlikušos kara gadus Farmācijas pārvalde sadarbībā ar Veselības departamentu pamatīgi pētīja ārstu parakstītās receptes un bieži sūtīja brīdinājuma vēstules, norādot, kādas vielas uz kuras receptes izrakstītas pārāk bieži vai pārāk lielos daudzumos. Tika norādīts, ka, parakstot zāļu receptes un pārsienamos materiālus, ārstam jāatceras un jāievēro ekonomiskas ārstēšanas pamatprincipi, kas bija šādi: 1) zāles jāizraksta pēc iespējas vienkāršākā veidā; 2) jāizvairās no vairāku līdzekļu izrakstīšanas vienam nolūkam; 3) jāizskauž zāļu

pārmērīga parakstīšana un daudzveidība; 4) līdz minimumam jāierobežo narkotisko vielu parakstīšana un jācenšas tās aizvietot ar citiem analgētiskiem līdzekļiem. Vispār slimnieku ārstēšanā jāiekļaujas nepieciešamības robežās, sniedzot tiem tikai neatliekamo palīdzību.

Vietējām ķīmiski farmaceitiskajām ražotnēm bija izšķirīga loma zāļu pieejamībā krīzes brīžos. Taču arī to darbībā bija dažādas grūtības, jo trūka no ārzemēm ievadamo izejvielu. Uzņēmumu vadītāji regulāri sūtīja informāciju Farmācijas pārvaldei vai izteica lūgumus, kas bija saistīti ar preparātu ražošanu un izejvielu izmantošanu. Piemēram, A/S "Farmācija" 1942. gada maijā nosūtījusi Farmācijas pārvaldei sarakstu ar ārstniecības līdzekļiem, kas agrāk tika izgatavoti, bet šobrīd izejvielu trūkuma dēļ tiek ražoti mazāk vai netiek ražoti nemaz. Regulāra procedūra šajā laikā bija atļaujas lūgšana Farmācijas pārvaldes priekšniekam izmatot noteiktu daudzumu izejvielu medikamentu izgatavošanai. No aktīvajām sarakstēm secināms, ka vietējie uzņēmumi neatlaidīgi un pat entuziastiski centās pārvarēt kara laika grūtības.

Nacistiskās Vācijas totalitārā režīma represijas pret iedzīvotājiem pastarpināti, taču ļoti smagi ietekmēja farmācijas nozari, kas jau kopš vācbaltiešu izceļošanas cieta no darbinieku trūkuma. Vislielāko darba spēka zudumu izraisīja ebreju holokausts 1941. gada nogalē. Tūlīt pēc tam aptieku darbinieku skaits bija kritiski mazs. Aptieku un personāla skaita pārskats 1941. gada 31. decembrī parāda, ka valstī šajā laikā darbojās 355 aptiekas un tajās strādāja 917 darbinieki. Tātad vidēji uz katru Latvijas aptieku bija 2,6 darbinieki.

Vairums ebreju izcelsmes veselības aprūpes darbinieku, tajā skaitā farmaceiti, aptieku asistenti un praktikanti, kas bija palikuši Latvijā, kļuva par geto vai koncentrācijas nometņu upuriem. Pēc Farmācijas pārvaldes datiem, 1941. gada pirmajā pusē farmācijas nozarē bija nodarbināta 1741 persona, no kurām 543 bija ebreju izcelsmes. Vēlākos Farmācijas pārvaldes ziņojumos 543 ir skaitlis, kas tiek minēts pie darbinieku resursu zaudējumiem, apzīmējot to

kā “ebreju izslēgšanu” no profesijas. Ne tikai holokausts, bet arī iespējamā mobilizācija leģionā draudēja samazināt strādājošo skaitu vēl vairāk. 1943. gada 31. martā Farmācijas pārvaldes priekšniekam A. Dzirnem bija pienākusi slepena vēstule no Iekšlietu ģenerāldirekcijas Sociālā departamenta direktora Oskara Sīļa (1888–1950). Viņš rakstīja, ka līdzīgi pirmajam aicinājumam drīz var sekot nākamo septiņu gada gājuma vīriešu iesaukšana vācu armijā. Tas varēja skart vīriešus, kas dzimuši laikā no 1912. līdz 1918. gadam, starp kuriem daļa neapšaubāmi bija augsti kvalificēti un neaizvietojami. O. Sīlis norādīja, ka Farmācijas pārvaldei iespējami ātri jāsagatavo neaizvietojamu darbinieku saraksts, taču, lai lūgums par šo personu neiesaukšanu armijā būtu veiksmīgs, jāievēro, ka saraksts nedrīkst būt pārāk garš un tajā jāiekļauj tikai tie darbinieki, bez kuriem tiešām aptiekas nevarētu iztikt. A. Dzirne sagatavoja sarakstu, ietverot tajā 52 personas, pārsvarā aptieku pārvaldniekus. Līdzīgu sarakstu viņš izveidoja arī 1944. gadā, iekļaujot 29 personas.

Trūkstošo darbinieku skaitu centās palielināt, aktīvi piesaistot aptieku praktikantus, organizējot farmaceitu palīgu kvalifikācijas kursus un eksāmenus, kā arī uzņemot vairāk studentu Latvijas Universitātes Farmācijas nodaļā. Šajā laikā studentiem nelika kārtot iestājpārbaudījumus, un uzņemšana noritēja kampaņveidīgi visu 1941. gada otro pusi, tādēļ studentu skaits pirmajā kursā nemitīgi palielinājās. Jau 1940. gada rudenī tika noteikts, ka farmaceitu palīga pakāpi varēja iegūt Farmācijas pārvaldē reģistrētie aptieku praktikanti ar 3 gadu pieredzi un Farmācijas nodaļas studenti ar 1,5 gadu ilgu praksi aptiekā. Farmaceitu palīgu kursus un eksāmenus organizēja Latvijas Universitātes Farmācijas nodaļā, un parasti tie notika 1–2 reizes gadā. Kursa ietvaros l ekcijas un praktiskos darbus docēja un eksaminēja tādi Farmācijas nodaļas mācībspēki kā Jānis Maizīte (1883–1950), Eduards Svirlovskis (1874–1949), Kārlis Kazeroviskis (1910–1987), Olga Grauze (1897–1952). Kursos bija ietvertas lekcijas un praktiskās nodarbības par šādiem tematiem: botānika,

farmakognozija, zāļu formas, receptūra, farmācijas ķīmija, vietējie ārstniecības augi un garšaugi, pirmā palīdzība negadījumos, farmācijas likums. Aptieku darbinieku skaitu papildināja arī aptieku praktikanti. Par praktikantiem aicināja strādāt vidusskolu absolvējušos skolēnus. Praktikantu interese par farmaceitu palīgu kursiem un eksāmeniem bija liela. Farmācijas pārvalde nereti saņēma lūgumus no praktikantiem, kam vēl prakses laiks nerasniedza noteikto termiņu, atļaut kārtot eksāmenus agrāk. Taču šie noteikumi tika stingri ievēroti un nevienam ātrāk eksāmenus kārtot neatļāva. Jāsecina, ka, neskatoties uz katastrofālo darbinieku trūkumu Latvijas farmācijā, izglītības un prakses latiņa tika turēta augstā līmenī.

Īpašu ievērību prasa fakts, ka farmaceitisko darbinieku trūkuma dēļ Farmācijas pārvalde centās arī izkārtot un palīdzēt atgriezties Latvijā bijušajiem aptieku darbiniekiem, kas bija izceļojuši kopā ar vācbaltiešiem 1939. vai 1941. gadā. Laikā no 1942. līdz 1943. gadam Farmācijas pārvalde saņēma vairākas vēstules no Vācijā dzīvojošiem un strādājošiem farmaceitiskajiem darbiniekiem ar lūgumiem nokļūt atpakaļ Latvijā. Piemēram, 1941. gada decembrī farmaceita palīgs Eduards Ostrovskis (1889–?) no Berlīnes nosūtīja vēstuli A. Dzirnem. Līdzīga satura vēstules A. Dzirne bija saņēmis vēl no Diseldorfas, Breslavas, Drēzdenes, Bopfingenas.

4. Farmācija Latvijā otrreizējās PSRS okupācijas sākuma posmā (1945–1960)

1944. gada vasarā caur Latgali Latvijas teritorijā atkārtoti ienāca Sarkanās armijas karaspēks. 1944. gada 13. oktobrī tika ieņemta Rīga, taču tālāko virzību apturēja Kurzemes cietokšņa jeb “Kurzemes katla” izveidošanās. Šo apstākļu rezultātā Kurzemes apgabals uz vairākiem mēnešiem nonāca piespiedu izolācijā un pārvērtās par bēgļu, nacistiskās Vācijas un latviešu leģiona karaspēku mītni. Vairāki tūkstoši Latvijas iedzīvotāji devās trimdā uz Vāciju, bet salīdzinoši neliela daļa uz Zviedriju. To vidū bija arī farmācijas profesionāļi, kas savu darbību turpināja ārzemēs.

Nemot vērā notikumus frontē, viens no pēdējiem Farmācijas pārvaldes rīkojumiem bija 1944. gada 5. aprīlī izdots rīkojums ar nosaukumu “Vispārējie norādījumi aptieku pārvaldniekiem par piesardzības soļiem aptieku vadībā un pienākumiem gaisa uzbrukuma gadījumā”. Tajos bija norādīts, ka aptiekām jābūt aprīkotām ar ugunsdzēsamo inventāru, lielāku daudzumu ūdens, lāpstām, smiltīm un cirvjiem. Dokumentāciju uz nakti nedrīkstēja atstāt aptiekā, ja nebija ugunsdrošas telpas. Ja aptieka jau bija cietusi gaisa uzbrukumā, tad aptiekas vadītāja pienākums bija pēc iespējas glābt medikamentu atlikumus, kopā ar citiem aptiekas darbiniekiem pārskatīt un konstatēt zaudēto. Farmācijas pārvalde piesardzības nolūkos ieteica aptieku vadītājiem visus medikamentus pat neturēt uz vietas aptiekā, bet aptuveni trešdaļu turēt ārpus aptiekas. Farmācijas pārvalde darbību beidza 1944. gada rudenī, ļoti iespējams, septembra beigās. 1944. gada 10. oktobrī Farmācijas pārvaldes priekšnieks Aleksandrs Dzirne izceļoja no Latvijas uz Vāciju. Pavisam drīz visu aptieku darbību sagaidīja kārtējās izmaiņas, jo Latvijas robežu 16. jūlijā pārgāja Sarkanās armijas karaspēks. Tam tuvojoties galvaspilsētai 1944. gada rudenī, daļu ārstniecības līdzekļu evakuēja no Rīgas, jo tur atradās trīs valsts medikamentu lieltirgotavas. 1944. gada 1. septembrī Farmācijas pārvaldes priekšnieka pārstāvis Kurzemē farmācijas

maģistrs Juris Krīgens (1898–1977) informēja, ka nesen no Rīgas saņemti lieli medikamentu sūtījumi, kurus sadalīja un izvietoja dažādās Kurzemes aptiekās. Viņš prognozēja, ka medikamentu krājumi šeit pietiksot vairākus mēnešus, vienīgi kara apstākļu dēļ trūkstot patentēto līdzekļu, tropisko zemju drogas un pārsienamie materiāli, bet dezinfekcijas līdzekļu daudzums esot apmierinošs. Viņš vēl pieminējis, ka šajā laikā daļa Kurzemes aptieku darbinieku jau izceļojuši uz Vāciju, bet traucējumi aptieku darbā nav novēroti. Aizceļojušo darbinieku vietā esot pieņemti jauni, kā arī par praktikantiem aptiekā pieņemti daudzi studenti un vidusskolu absolventi.

Laika posmā no jūlija līdz oktobrim Kurzemi pārpildīja aptuveni 150 000 liels bēgļu vilnis. Iespējams, ka 1944. gada septembrī situācija veselības aprūpes jomā vēl nebija kritiska, taču, laikam ejot, apstākļi kļuva arvien sarežģītāki. 11. decembrī tika ziņots, ka Kurzemē uzturas teju pusmiljons cilvēku. Jebkāda civilā pārvalde atradās apjukuma stāvoklī, par nosacītu centru izveidojās Liepāja, kur koncentrējās vairums iestāžu un atradās “Tautas palīdzības” centrālais bēgļu birojs. Kurzemes evakuācijas daļas vadītājs Jānis Niedra (1908–1969) ziņoja, ka lielāka iniciatīva šajā brīdī jāuzņemas pagastu pašvaldību ierēdņiem, jāatjauno pašvaldību darbs. Bija sākušas parādīties problēmas ar pārtikas sagādi, kā arī ar sanitārajiem apstākļiem. J. Niedra norādījis, ka viņam piešķirtas tiesības neizlaist no Latvijas nevienu valdības vai sanitāro darbinieku. Taču konstatēts, ka daudzi ārsti neatklāj savu nodarbošanos, piemēram, Kuldīgas tuvumā inkognito dzīvoja 12 ārstu. J. Niedra aicināja visus atsākt darbu savā specialitātē, jo pašvaldībām jā rūpējas par iespēju iedzīvotājiem saņemt ārstēšanu, tāpat jā rūpējas, lai bēgļiem būtu pirtis, darbs jāatjauno arī vecmātēm. Viņš vēl norādījis, ka jāsavāc medikamenti no tām aptiekām, kuras palikušas bez pārvaldniekiem. Vēsturnieku Edvīna Evarta un Jura Pavloviča pētījumā par sadzīves apstākļiem “Kurzemes katlā” teikts, ka “iedzīvotāju medicīniskā aprūpe, tāpat kā veterinārā ārstniecība, kopumā bija ļoti vāji

organizēta un faktiski piedzīvoja īslaicīgu sabrukumu”. Lielākajās pilsētās kaut cik apmierinošs ārstu skaits bija tikai 1945. gada maija sākumā, kad Kurzemē strādāja 165 ārsti un 48 zobārsti. Taču gan ārstiem, gan iedzīvotājiem katastrofāli trūka medikamentu. Lai arī Galvenā aptieku pārvalde atsāka darboties 1944. gada oktobrī, maz ticams, ka līdz 1945. gada pavasarim atlikušajā Latvijas daļā medicīniskā aprūpe un medikamentu sagāde bija labākā stāvoklī nekā Kurzemē.

Otrreizējās PSRS okupācijas sākumposmā atkārtoti un ar paliekošiem rezultātiem tika veikta farmācijas nozares pārveidošana. Lai gan vairāki procesi bija iesākti jau 1940.–1941. gadā, tie nepaguva nostabilizēties sekojošās vācu okupācijas dēļ. Ar 1944. gada rudenī noritēja tie paši procesi, ko Latvijas sabiedrība bija iepazinusi jau pirmās PSRS okupācijas laikā. Savu darbību atjaunoja Latvijas PSR Veselības aizsardzības tautas komisariāts (1944–1946), kas vēlāk mainīja nosaukumu uz Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministriju (1946–1990). GAP oficiāli atjaunoja darbību tūlīt pēc Sarkanās armijas karaspēka ienākšanas Rīgā – 1944. gada oktobrī. GAP tāpat kā agrāk atradās tiešā Veselības aizsardzības tautas komisariāta, vēlāk Veselības aizsardzības ministrijas uzraudzībā. Hackels Vasermanis (1909–1996) atgriezās GAP priekšnieka amatā un pildīja šos pienākumus no 1944. līdz 1951. gadam, kad pārgāja darbā uz Rīgas Medicīnas institūtu. 1952. gadā par GAP priekšnieci iecelta Olga Sevčuka.

GAP uzraudzībā ietilpa vairāki citi uzņēmumi: starpražonu kantori, aptiekas, sanitārie higiēnas veikali, medikamentu lieltirgotavas jeb vairumbāzes, kā arī aptieku punkti un aptieku kioski. 1945. gadā darbojās četri starpražonu kantori: Rīgas rajona, Valmieras, Liepājas un Daugavpils. Tāpat GAP īpašumā atradās GAP I Vairumbāze Krišjāņa Barona ielā Nr. 63; GAP II Vairumbāze Grēcinieku ielā Nr. 6; Centrālā aptieku preču noliktava Pērnavas ielā Nr. 62. GAP pamatuzdevums bija organizēt aptieku un citu ārstniecības iestāžu apgādi ar medikamentiem, higiēniskiem līdzekļiem un citām aptiekas precēm. GAP

uzdevumos ietilpa darboties saskaņā ar Veselības aizsardzības tautas komisariātā (VATK) izstrādātajiem likumiem un plāniem, taču individuāli tai bija jāveic padoto uzņēmumu darbības plānošana, finanšu organizācija un kontroles vadība. GAP struktūra 1945. gadā bija sekojoša: sekretariāts; kadru daļa; grāmatvedība; plānu-finanšu daļa; aptieku tīkla daļa; tirdzniecības daļa; ārstniecības augu vākšanas daļa (likvidēta 1948. g.); administratīvi saimnieciskā daļa.

GAP priekšnieka izdotās pavēles sniedz ieskatu par svarīgāko Latvijas farmācijā – par pēckara posta likvidēšanu, centieniem atjaunot pietiekamu aptieku skaitu un personālu. Tā, piemēram, aptieku tīkla daļai, ko vadīja Ernests Morics, tika uzdots izstrādāt no jauna ierīkojamo aptieku, aptieku punktu un aptieku kiosku dislokācijas plānu; sastādīt trūkstošo iekārtu, aprīkojuma un inventāra sarakstus; sadalīt atlikušās un neizmantotās iekārtas un inventāru esošajām aptiekām; slēgt līgumus par aptieku, aptieku punktu un kiosku mēbeļu pasūtīšanu; vadīt un uzraudzīt aptieku, aptieku punktu un kiosku telpu remontus, labiekārtošanas darbus; apgādāt visus aptieku pārvaldniekus ar GAP izdotajiem rīkojumiem un pavēlēm, organizēt un vadīt esošo aptieku darba racionalizāciju un modernizēšanu. Kadru daļai tika uzdots sadarbībā ar aptieku tīkla daļu atrast pārvaldniekus un rūpēties par kadru komplektēšanu no jauna ierīkojamām aptiekām, aptieku punktiem un kioskiem, kā arī izstrādāt plānu kadru papildināšanai un kvalifikācijas celšanai. Tirdzniecības daļai GAP priekšnieks bija uzdevis apgādāt no jauna ierīkojamās aptiekas, aptieku punktus un kioskus ar precēm aptuveni 3 mēnešu patēriņam, kā arī panākt GAP uzņēmumiem nepieciešamo iekārtu, priekšmetu un preču ražošanu vietējos rūpniecības uzņēmumos, sastādīt projektus to plānošanai un slēgt līgumus ar rūpniecības uzņēmumiem, organizēt sadali un apgādi, izmantojot GAP transportlīdzekļus.

GAP pārskatos par 1945. gadu norādīta detalizēta informācija gan par aptieku un darbinieku skaitu, personāla kvalifikāciju, gan par aptieku un citu uzņēmumu preču apgādes organizēšanu, receptūras darbu un tās produkcijas

kvalitātes vērtējumu. Šie pārskati ir īpaša liecība, jo sniedz ieskatu par stāvokli, kādā atradās Latvijas farmācija pirmajā pēckara gadā. Pirmo pārskatu H. Vasermanis izveidojis 1945. gada aprīlī, brīdī, kad Kurzeme vēl nebija Latvijas PSR daļa. Raksturojot aptieku tīklu, viņš minējis, ka no 1944. gada augusta līdz 1945. gada 1. janvārim savu darbību atjaunoja 152 aptiekas un 5 slimnīcu aptiekas. Ieņemtajā Latvijas daļā gandrīz katra aptieka bijusi jāremontē, taču 18 aptiekām visa iekārta un komplektācija bija jāatjauno pilnībā. 1945. gada 1. janvārī 105 aptiekas bija veikušas remontdarbus pašu aptiekas darbinieku spēkiem un sadarbībā ar pašvaldībām, taču faktiski tas nebija nekas vairāk kā logu iestiklošana. Šajā laikā bijusi ļoti sliktā saziņa ar aptiekām perifērijā, gan telefoniski, gan arī ar pasta starpniecību. Pasts praktiski nestrādāja, vēstules adresāti saņēmuši ar lielu aizkavēšanos, nokļūšana ar autotransportu arī bijusi iespējama tikai atsevišķos gadījumos, jo degviela bija deficīts. Dzelzceļš bijis ļoti sliktā stāvoklī, kas arī kavēja aptieku atjaunošanas darbus.

Gādājot par jaunu aptieku atvēršanu, norādītajā gadā GAP saskārās ar vairākām būtiskām grūtībām: trūka piemērotu telpu un iekārtu, kā arī aptieku aprīkojuma, inventāra; tāpat nebija pietiekamā daudzumā piegādes transportlīdzekļi un bija ļoti izteikts darbinieku trūkums. Aprakstot farmaceitisko darbinieku trūkumu, viņš norādīja, ka šis jautājums bijis ļoti smags. Ja no visiem darbiniekiem, kas strādāja 1941. gadā, ap 400 personas bija ar augstāko izglītību, tad 1945. gada 1. janvārī bija palikuši vairs tikai 62 aptieku darbinieki ar augstāko farmaceitisko izglītību. H. Vasermanis minējis, ka 1941. gadā bija apmēram 1000 darbinieku ar vidējo farmaceitisko izglītību, bet 1945. gada 1. janvārī tie bija vairs tikai 235 cilvēki. Aptieku praktikantu skaits šajā laikā bija 396 personas, un citu darbinieku skaits bija 197 personas. Tātad kopā GAP sistēma minētajā laika periodā nodarbināja 890 cilvēkus, no tiem 297 bija ar farmaceitisko izglītību.

H. Vasermanis sniedzis ieskatu aptieku darba apstākļos, sakot, ka izteikti trūcis medikamentu, zāļu vielu un citu ārstniecības līdzekļu. Īpaši trūcis kofeīns, kodeīns, piramidons, papaverīns, pilokarpīns, atropīns, drudzi mazinošie līdzekļi, atklepošanas un endokrīnie preparāti, kā arī dažādas tinktūras, augu eļļas, zivju eļļa, vazelīns un pārsienamie materiāli. Jebkādu preču piegādi aptiekām traucējis transportlīdzekļu un degvielas trūkums. Viņš minējis, ka no Padomju Savienības preces pienākušas, bet neregulāri un ar pārtraukumiem, nereti saņemts atteikums preču pārvadāšanai pa dzelzceļu, jo pie staciju punktiem nebija ne noliktavu telpu preču uzglabāšanai, ne svaru saņemto daudzumu kontrolei. GAP darbiniekiem pašu spēkiem bija preces jāsaņem to izsniegšanas vietās un ar GAP transportu tās jāpiegādā aptiekām. Trūcis arī aptiekas stikls – pudeles un citi stikla taras trauki, tādēļ izgatavotās zāles nereti bijis jādod pacienta līdzī atnestajā traukā, kas kavējis receptūras darbu.

Īpaša uzmanība tika pievērsta ekstemporālajai receptūrai. H. Vasermanis minējis, ka no aprīkojuma visvairāk trūkst receptūras svaru, destilācijas aparātu, sterilizatoru u. c. Norādīts, ka pagatavoto zāļu skaitu ietekmējuši vairāki faktori: lielākā daļa lauku aptieku bijušas slikti aprīkotas un vājas receptūras jomā, un bija sarežģīta receptūra ar 10–12 ingredientiem, pie kuras pieraduši vietējie ārsti un iedzīvotāji. Lai iegūtu priekšstatu par aptieku receptūras nodaļu kapacitāti un nepieciešamo darbinieku skaitu, 1945. gada 18. septembrī vizītē uz GAP aptieku Nr. 4 Brīvības ielā 42 devās E. Morics un divi ārsti. Grupas galvenais uzdevums bija hronometrēt, cik ātri tiek izgatavotas un izsniegtas zāles. Protokolā teikts, ka vidēji 1 zāļu formas pagatavošana prasa 8 minūtes un 12 sekundes, kas būtu 52 receptes 7 stundu darba dienā. Receptāra kontroliera pienākumus, kas ietver pieņemt izgatavojamo zāļu formu, aprēķināt tās cenu, reģistrēt receptūras žurnālā, sagatavot signatūru, var paveikt aptuveni 1 minūtē un 34 sekundēs, tātad 7 stundu darba dienā apstrādājot 120 receptes.

H. Vasermanis minējis to, ka 1945. gadā ražošana nav pārgājusi uz gatavo zāļu ražošanu. Iespējams, tas jāsaprot, ka vietējās ražotnes nav uzsākušas ražot PSRS nomenklatūras medikamentus vai arī nav strādājušas vispār. Tāpat viņš norādījis par it kā lielu preču pārpalikumu 1946. gada sākumā, jo iepriekšējā gada beigās Latviju sasniedzis liels preču pievedums. Šeit viņš minējis arī summas un vēl kādu interesantu niansi, ka lielais preču pārpalikums skaidrojams ar to, ka jaunie padomju medikamenti “slikti iedzīvojās” aptiekās, it īpaši lauku. Turklāt valstī esot uzskaitīti arī lieli dažādu ķīmikāliju un preparātu pārpalikumi (ap 4000 tonnu), kas palikuši pāri no bijušo īpašnieku laikiem, arī dažādi nepirkti vācu un citu valstu preparāti, daži ne pārāk pieprasīti vācu patentētie medikamenti. Objektīvi, salīdzinot datus, šeit redzamas pretrunas. Jādomā, kādā veidā varēja rasties minētie preparātu un vielu pārpalikumi, ja iedzīvotāju apgāde ar medikamentiem bija kritiska un to trūkums bija ļoti izteikts?

Vietā būtu atkāpe par izdevumu ar nosaukumu “Aptieku zāļu rezerves”, ko sastādīja E. Morics un kas izdots 1946. gadā. Tā bija rokasgrāmata ārstiem un farmaceitiem aptieku krājumu izvērtēšanai. Grāmata satur daudz dažādu aktīvo vielu, galēnisko preparātu un drogu aprakstu, daļu diezgan eksotiskus, piemēram, *Balsamum Canadense*; *Borneolum salicylicum*; *Bromipinum*; *Eumenol*; *Euophenum*; *Herba Borraginis*; *Prominalum*; *Radix Ebuli*; *Radix Kava-Kava* utt. Acīmredzot pēc kara palikušajiem aptieku darbiniekiem, ņemot vērā, ka ar augstāko farmaceitisko izglītību 1945. gada sākumā tādi bija tikai 62, bija visai sarežģīti orientēties atstātajā ārstniecības līdzekļu klāstā. Talkā nāca šāds izdevums. Tas savukārt apstiprina, ka Latvijas aptiekās atradās daļa zāļu, kuras farmācijas darbinieki nepārzināja, un ārsti nezināja, ka tādas vispār ir pieejamas. Tātad vērojama nopietna krīze ne tikai pēckara aptieku darbībā, bet arī atlikušo darbinieku zināšanu līmenī.

Vēlākajos gados situācija uzlabojās – palielinājās aptieku un aptieku darbinieku skaits, tika celta darbinieku kvalifikācija. Latvijas aptieku tīkls kļuva

par daļu no visas Padomju Savienības aptieku tīkla. Obligāta bija regulāra darbinieku politiskā izglītošana, stahanoviešu kustības ieviešana un sociālistiskās sacensības klātesamība aptieku darbā, piegades plāni. Taču, par spīti centieniem, identiskas grūtības bija sastopamas daudzus gadus, arī vēl pēc 1950. gada, jo saknes tām bija meklējamas jau 1939. gadā. Nozarē joprojām bija nepietiekams darbinieku skaits, aptieku skaits visā Latvijas PSR pastāvēšanas laikā nekad nepietuvojās pirmās Latvijas brīvvalsts skaitļiem. Piemēram, 1947. gadā Latvijā darbojās 296 aptiekas, savukārt 1948. gadā GAP tīklā darbojās 304 aptiekas.

Tūlīt pēc kara beigām aptiekās pieejamo gatavo zāļu sortiments bija ārkārtīgi skops un aptiekas strādāja pārsvarā saņemto ektemporālo recepšu apkalpošanas režīmā, nevis izsniedzot gatavās zāļu formas un konsultējot. Kā minējis H. Vasermanis, tad aptiekas galvenais darbs bija ektemporālā receptūra, kā to parāda receptūras darba un gatavo zāļu formu izsniegšanas attiecība – 5:3. Līdzīgi kā 1941. gadā, arī pēckara gados spēkā stājās PSRS ārstniecības līdzekļu nomenklatūra, kas turpmāk noteica aptiekās pieejamo medikamentu, zāļu vielu un citu aptiekas preču sortimentu, kā arī padarīja to visās aptiekās līdzīgu. Medikamentu ieviešana no ārzemēm bija stingri aizliegta.

Kā 1946. gadā rakstījis H. Vasermanis: “Lai atvieglotu un paātrinātu pārslogotām aptiekām darbu, samazinātu slimnieku gaidīšanas laiku aptiekās uz pasūtītām zālēm un nodrošinātu slimniekiem iespējami precīzu zāļu dozējumu, GAP ieved apgrozībā gatavās zāļu formas.” Aptieku pārvaldniekiem, saņemot tās no noliktavām, bija jāorganizē gatavo zāļu formu izsniegšana pret receptēm bez gaidīšanas, šīs receptes jāpieņem un jāizsniedz nevis receptāram, bet citam darbiniekam, iepakojumam nebija jāpievieno signatūra, kā arī bija jānodod speciāls informācijas biļetens ārstiem, lai viņi varētu šīs formas izrakstīt. Grūti noteikt šo gatavo zāļu formu izcelsmi, bet domājams, ka tās bija tabletes un ampulas no Krievijas PSR. No vienas puses, par zāļu pieejamību aptiekās bija

atbildīga GAP, taču, no otras puses, ir vairāki ziņojumi tieši par aptiekas darbinieku rīcību zāļu izsniegšanā. Tas, vai slimnieks saņems sev izrakstītās zāles, pat ja tās bija uz vietas aptiekā, dažreiz varēja būt atkarīgs tieši no aptiekas darbinieka! Ziņojumi par aptiekas darbinieku nolaidību un korupciju pēckara gados nav retums. Piemēram, 1946. gadā H. Vasermanis aizrādījis, ka ne visi GAP darbinieki rīkojas saskaņā ar darba principiem: ārstniecības līdzekļus izsniedz tiem, kas var kaut ko piedāvāt pretī, un nedod tiem, kam nav ko piedāvāt.

1951. gadā par aptiekas darbinieku attieksmi zāļu izsniegšanā ziņots GAP priekšnieka rīkojumā. Analizējot iedzīvotāju sūdzības, bija konstatēti vairāki gadījumi, kad aptieku darbinieki rupji izturas pret apmeklētājiem, nereti nepamatoti atsaka preces, kas atrodas noliktavās un būtu jāpasūta. Bijuši gadījumi, kad par precēm ņemta augstāka samaksa, norēķinoties nav izdota sīknauda, sakot ka tās nav, deficīta vielas un preces tikušas pārdotas tikai pazīstamiem vai citām sev svarīgām personām. Vitrīnās precēm bieži nebija norādītas cenu zīmes. Tāpat bija aizrādīts, ka farmaceiti nedrīkst nodarboties ar ārstēšanu. Līdzīgi aptieku darbinieki bija saņēmuši rājienus par nepietiekami pareizu un rūpīgu ektemporālo zāļu pagatavošanu. Kā rakstījis H. Vasermanis: “Daudzās aptiekās vēl arvien pulveri tiek izsvērti pavirši vai pat izbārstīti.”

Latvijas aptieku apgāde ar gatavajām zāļu formām uzlabojās, atjaunojoties un veidojoties jaunām vietējām farmaceitiski ķīmiskajām ražotnēm. Agrāk tik atpazīstamo ražotni “Medfro” un “Farmazans” apvienoja vienā, izveidojot Rīgas 6. farmaceitisko rūpnīcu. A/S “Farmācija” kļuva par Rīgas 3. farmaceitisko rūpnīcu. 1945. gadā Rīgā dibinātā Penicilīna rūpnīca bija pirmā eksperimentālā penicilīna ražotne visā PSRS. Neskatoties uz progresu atsevišķās ķīmijas nozarēs, zāļu pieejamība Latvijas aptiekās turpināja būt sāpīgs jautājums. Par zālēm Latvijas aptiekās un to apriti PSRS ziņojuši trīs aptieku pārvaldnieki. Viņu ziņojums publicēts “Экономическая Газета” 1962. gada 13. septembrī, 42. numurā. Vēlāk tas pārpublicēts vietējā laikrakstā. Tajā

norādīts, ka Latvijas aptiekās arvien nonāk daudz ļoti efektīvu medikamentu, gan zināmu, gan jaunu, un to sortiments tikai paplašinās. Taču turpinājumā akcentētas problēmas, kas saistītas ar zāļu pieejamību. Autori uzdevuši jautājumu: “Kāpēc zemē, kur tik augstu nostādīta farmaceitiskā rūpniecība, vēl arvien trūkst medikamentu?” Atbildot pašiem uz savu jautājumu, teikts, ka iemesls tam ir vecmodīgas plānošanas metodes un nepareiza medikamentu sadale, jo, piemēram, citās republikās Latvijā trūkstošo medikamentu ir vairāk, nekā vajadzīgs. Norādīts, ka GAP regulāri veicot medikamentu apmaiņu ar citām republikām un viena gada laikā GAP pārdod un pērk medikamentus no citām PSRS daļām par 300 000 rubļu. Kā piemērs minēts, ka GAP 1961. gadā pieprasījusi 200 000 urodāna pudelišu, bet no “Glavmedsnabsbits” (*Главный медикаментный снабжения сбыт*) piešķīra 55 000. Nākamajā gadā tas atkārtojies. GAP šādās reizēs sazinājās ar citu republiku aptieku pārvaldēm, beigās trūkstošo urodānu iepirka no Baltkrievijas, Tadžikistānas, Uzbekistānas. Autori norādījuši, ka aptiekās piedzīvots tāds absurds, ka urodānu pārdeva tikai pret receptēm, lai gan to ražo Rīgā! Pastāvošo veco normu dēļ nereti saražotie medikamenti jāpārdod, bet vēlāk tie atkal vajadzīgi pašiem. Autori norādījuši arī par Latvijas ķīmijas un farmācijas ražotņu darbību: “Tā Rīgas farmācijas fabrika Nr. 3 izgatavo analģīna, nambutāla un furacilīna pulverus un pārsūta tos tablešu gatavošanai uz Harkovu, Ļeņingradu un Tallinu. Latvijā atkal nav aptieku, kas nepārstrādātu tabletes pulveros, nepārlietu šķidrumus no pudelēm un ampulām, lai varētu izgatavot receptšu medikamentus. Ar visu to nodarbojas simtiem farmaceitu.” Par lielu trūkumu ziņojumā minēts arī daudzo preparātu īsa derīguma termiņš, nerealizētie daudzumi pēc tam bija jānoraksta. Viss iepriekš minētais, lai arī izskanējis periodiskajā presē, tomēr pietiekami labi norāda uz iemesliem, kas varēja ietekmēt medikamentu pieejamību Latvijas aptiekās. Tas arī apliecina, ka medikamentu pieejamību pārsvarā noteica Krievijas Veselības aizsardzības ministrijas un citu PSRS vadības struktūru lēmumi, nosakot normas

katrai PSRS republikai. Rodas priekšstats, ka viena profila struktūrvienības nestrādāja vienoti, starp tām nebija informācijas apmaiņas un atgriezeniskās saites. Šķiet, ka farmaceitiski ķīmiskā rūpniecība dzīvoja savu dzīvi un GAP dzīvoja savu dzīvi, cenšoties uzveikt nepilnības zāļu sagādē. Starp ražošanu un aptiekām bija maza saikne, ko apliecina urodāna piemērs.

Iepazīstoties ar informāciju, kas sniegta GAP pārskatā par 1945. gadu, secināms, ka trimdas gaitās 1944. gada rudenī devās milzīgs skaits farmācijas nozares darbinieku. Pēdējie A. Dzirnes sniegtie dati par farmaceitisko personālu 1943. gadā liecina, ka Latvijā darbojās 382 aptiekas un strādāja 1103 darbinieki, no tiem 766 bija ar augstāko vai vidējo farmaceitisko izglītību, pārējie bija praktikanti. Savukārt H. Vasermanis rakstīja, ka 1945. gada 1. janvārī GAP sistēmā bija 188 aptiekas, kurās strādāja 890 cilvēki, no tiem 297 bija ar farmaceitisko izglītību. Tātad no 766 personām ar farmaceitisko izglītību 469 bija pametuši nozari. To apstiprina dati citos informācijas avotos: A. Dzirne savā ziņojumā, kas nolasīts 1948. gadā latviešu farmaceitu sanāksmē Eslingenā, Rietumvācijā, teicis, ka trimdā bija apzināti aptuveni 500 farmaceitisko darbinieku, no tiem 140 farmācijas maģistru un provizoru, 215 aptiekāru palīgu un asistentu, 100 praktikanu un studentu. Lielākā daļa farmaceitu devās bēgļu gaitās uz Vāciju, bet bija arī tādi, kas emigrēja uz Zviedriju, Dāniju, Angliju, Austriju. 1944. gadā izceļojušie latviešu farmaceiti bija izkļādēti pa visu Vāciju. Šajā laikā nereti viņus norīkoja nepiemērotā darbā, jo ikviens centās atrast nodarbošanos, lai iegūtu pārtikas kartītes un apmešanās vietu. Tie, kas prata vācu valodu, darbu sāka meklēt aptiekās un ķīmiski farmaceitiskajās laboratorijās, tomēr bieži tās atrada tikai vietās, kas bija apdraudētas gaisa uzbrukumos. A. Dzirne ziņojis, ka Drēzdenē viņš apzinājis 25–30 kolēģu. Viņš kopā ar ģimeni laimīgi pārcieta 1945. gada 13. februārī notikušo Drēzdenes bombardēšanu, kas bija ārkārtīgi postoša, vēlāk pārcēlās uz dzīvi Fronhofenas ciematā, netālu no Rāvensburgas.

1945. gada pavasarī Vācija tika sadalīta, izveidojās Rietumvācija ar amerikāņu, angļu un franču okupācijas zonām un Austrumvācija, kur saimniekoja PSRS. Šajā laikā par latviešu farmaceitu pulcēšanās centru izveidojās Eslingena pie Nekāras (Esslingen am Neckar) ASV okupācijas zonā. Tur atradās latviešu DP (*Displaced Persons* – pārvietotās personas) bēgļu nometne. Trimdā Rietumvācijā uzturējās daudzas farmācijas jomā labi pazīstamas personas: Latvijas Universitātes Farmācijas nodaļas profesors Eduards Zariņš (1876–1947), farmācijas maģistrs Roberts Jākobsons (1902–1994), farmācijas maģistrs Kārlis Kazerovskis (1910–1987), farmācijas maģistrs Arnolds Krēsliņš (1892–1958), provizors Voldemārs Cerbulis (1891–1985), farmācijas maģistrs Jānis Okše (1894–1961), farmācijas maģistrs Augusts Maizīte (1894–1966), farmācijas maģistrs Pēteris Svārpstiņš (1886–1963), farmācijas maģistrs Juris Krīgens (1898–1977), farmācijas maģistrs Nikolajs Rūtenbergs (1902–1971), farmācijas maģistre Milda Brēmane (1912–?) un citi. Vairums aktīvi uzņēmās latviešu farmaceitu sanāksmju organizēšanu un stāvokļa uzlabošanu trimdā. Tā, piemēram, 1946. gadā A. Krēsliņam latviešu DP nometnē ar organizācijas UNNRA (*United Nation Relief and Rehabilitation Administration* – Apvienoto Nāciju Palīdzības un atjaunošanas administrācija) direktora atbalstu izdevās atvērt aptieku.

Kopumā no 1946. līdz 1949. gadam Eslingenā notika 2 farmaceitu sanāksmes: pirmā 1946. gada 9. septembrī, otrā 1948. gada 18. aprīlī; trešā bija paredzēta 1948. gada 29. maijā, taču nenotika. Šajās sanāksmēs tika runāts par farmaceitu stāvokli trimdā; iespējām darboties profesijā; koleģiālu sadarbību ar lietuviešu, igauņu farmaceitiem; tika ziņots, ka ne visi profesionāli atrod darbu savā profesijā, tikai daļai bija izdevies iegūt darbu IRO (*International Refugee Organisation* – Starptautiskā bēgļu aprūpes organizācija) aptiekās, ambulancēs vai noliktavās. Vēlāk IRO sadarbībā ar Pasaules Veselības organizāciju rīkoja medicīnas darbinieku emigrāciju uz vietām, kur tie varētu strādāt savā profesijā.

Līdzīgi bija ar latviešu farmaceitiem – lielākā daļa izceļoja uz ASV 1950. gadā. Pirmie, kas izceļoja 1949. gada vasarā, bija K. Kazerovskis un A. Krēsliņš. Vācijā palika neliela daļa profesionāļu, vēl citi izceļoja un apmetās uz dzīvi Austrālijā, Kanādā, Brazīlijā, Dienvidāfrikā un Zviedrijā. Pirmie aizceļojušie Amerikas aptiekas novērtēja kā “zāļu bodes”, jo aptiekās zāles pēc receptēm pagatavojot reti, aptieku plaukti esot pilni ar gatavajām zāļu formām un farmaceita lielākais darbs esot to izsniegšana, kā arī tablešu skaitīšana. Lielākā daļa personu ar augstāko farmaceitisko izglītību ASV atrada darbu farmācijā vai radniecīgās nozarēs, farmaceiti strādāja kā ķīmiķi analītiķi, daļa atrada darbu slimnīcu aptiekās, kļuva par mācītspēkiem vai strādāja administratīvās iestādēs.

Latviešu farmaceitiem izklīstot pa pasauli, idejas par kopīgu apvienošanu vairs neguva atsaucību. Līdz ar to 1948. gadā Eslingenā dibinātā trimdas Latviešu farmaceitu apvienība pastāvēja vien īsu brīdi bez ievērojamiem panākumiem darbībā.

1945. gada vasarā Rietumvācijā bijušie Latvijas Sarkanā Krusta (LSK) valdes locekļi atjaunoja šīs organizācijas darbību trimdas apstākļos. LSK tiešajos pienākumos ietilpa arī medicīniskā aprūpe un medikamentu sagāde. Jau 1946. gadā latviešu farmaceitu sanāksmē Eslingenā tika spriests par to, ka P. Svārpstiņa un A. Maizītes uzdevums būtu noskaidrot informāciju par LSK medicīniskās daļas darbu Heidelbergā. Šo farmaceitu iniciatīva bija iesaistīties LSK medikamentu noliktavas darbībā, jo kļuva zināms par nekārtībām medikamentu uzglabāšanā un sadalē Heidelbergas noliktavā. Acīmredzot šī iniciatīva nepalika bez rezultātiem, jo LSK darbības gada pārskatos ziņots, ka galvenā medikamentu sagādes noliktava sākotnēji atradās Eslingenā, bet 1953. gadā tika pārcelta uz Štutgarti. Bez tam prāvi medikamentu krājumi, sākot ar 1954. gadu, atradās Latvijas Sarkanā Krusta ambulances noliktavā Ulmā pie Donavas. Saistībā ar LSK darbību Ulmā parādījās ziņas par pašizlīdzīga farmaceita un ārsta Hugo Skudiņa (1903–1976) darbību. Viņa vārds ir pelnījis

īpašu ievēribu; kā teikts 1954. gada pārskatā: “LSK ambulance, kas atradās Dr. Hugo Skudiņa vadībā, kas ir ne vien ārsts, bet arī farmaceits, bija par lielu svētību šiem tautiešiem.”

1954. gadā Skudiņš uzņēmās LSK Medicīniskās aprūpes daļas vadību Vācijas pilsētā Ulmā pie Donavas. Viņa vadībā Ulmas ambulance no vienkārša palīdzības sniegšanas punkta izvērtās par nozīmīgāko LSK medikamentu sagādes un izsūtīšanas centru. Arī kā ārstam viņam darba bija pilnas rokas – mēnesī apmeklējumu skaits Ulmas ambulancē svārstījās no 193 līdz 252 apmeklējumiem. Visvairāk viņam bija jāpalīdz slimniekiem ar sirds un asinsvadu slimībām, nervu iekaisumiem, gremošanas traucējumiem, ausu, kakla, deguna un elpceļu slimībām, urīnceļu slimībām. Taču nenovērtējams viņa ieguldījums bija medikamentu sūtīšana slimniekiem vairāku gadu garumā uz Latviju, Sibīriju un citur Rietumvācijā. Tiklīdz 1955. gadā bija iegūtas pietiekami precīzas ziņas par deportētajām personām, tā LSK sāka sūtīt pārtiku, apģērbu un medikamentus uz Sibīriju. Drīz vien arī Latvijas iedzīvotāji uzzināja par iespējām saņemt palīdzību no LSK trimdā un uz Vāciju ceļoja vēstules ar lūgumiem pēc medikamentiem. Vēstules vispirms nonāca Štutgartē, kur LSK Galvenās pārvaldes birojā pārbaudīja pieprasījumus pēc medikamentiem. Tālāk šo informāciju nodeva farmaceitam Hugo Skudiņam Ulmā. Pateicoties augstajai profesionalitātei un pieredzei, viņš noteica diagnozi un izveidoja atbilstošu medikamentu sūtījumu, vadoties vien pēc slimību simptomu aprakstiem. Visintensīvāk medikamentu sūtījumi ceļoja uz Latviju un Sibīriju laikā no 1954. līdz 1960. gadam.

Laikā, kad medikamentus vēl varēja brīvi nosūtīt uz Latviju, LSK lielu atbalstu medikamentu sagādē jau no 1947. gada sniedza Šveices Sarkanais Krusts un Norvēģijas Sarkanais Krusts. Turklāt nodereja arī Latvijas neatkarības laikā nodibinātie sakari ar vācu farmaceitiskajām firmām. Vēlāk nostiprinājās arī sadarbība ar Vācu Sarkano Krustu. H. Skudiņa laikā laba sadarbība izveidojās

tieši ar Šveices Sarkano Krustu, kas katru gadu palīdzēja ar medikamentu dāvinājumiem. Tā, piemēram, 1955. gadā tas dāvināja LSK lielus daudzumus zāļu, tajā skaitā tik nepieciešamos penicilīna un streptomicīna preparātus, līdzekļus pret klepu, dažādus galēniskos preparātus un mākslīgos vitamīnus.

1958. gadā LSK saņēma prāvus ziedojumus gan naudas izteiksmē, gan medikamentos. Visus darbības gadus Latvijas Sarkanajam Krustam visvairāk trūka dārgo un plaši pieprasīto penicilīna un streptomicīna preparātu, taču 1958. gadā ar latviešu teologa profesora Kārļa Kundziņa (1883–1967) un juristes Rozālijas Purgales (1904–1984) palīdzību problēma tika atrisināta. Latvijas Sarkanais Krusts saņēma šos medikamentus lielos daudzumos no ASV farmaceitiskajām firmām, kuras arī bija gatavas atbalstīt Latvijas Sarkano Krustu, uzzinot, ka tas apgādā ar medikamentiem latviešus okupētajā Latvijā un izsūtījumā Sibīrijā. Uz šo lūgumu atsaucās tādas ASV farmācijas kompānijas kā “Upjohn Company”, ziedojot multivitamīnus un streptomicīnu, un “Pfizer Corporation”, atsūtot Latvijas Sarkanajam Krustam 86 kastes ar medikamentiem, kas svēra 2 tonnas. Tajās bija penicilīns un streptomicīns, kā arī 500 iepakojumi ar vērtīgajām prettuberkulozes preparāta *Cycloserine* kapsulām.

Darbības laikā no 1956. gada 1. aprīļa līdz 1958. gada 28. februārim tika nosūtītas kopskaitā 1450 medikamentu paciņas ar 20 000 medikamentu vienībām. No tām lielākais daudzums – 1325 medikamentu paciņas ar 18 715 medikamentu vienībām – nosūtīts uz okupēto Latviju. Uz Sibīriju tika nosūtītas 98 paciņas ar 1005 medikamentu vienībām. Savukārt vismazāk medikamentu nosūtīts latviešu bēgļiem Rietumvācijā – 27 paciņas ar 280 medikamentu vienībām. Savukārt laikā no 1958. gada 1. marta līdz 1959. gada 30. aprīlim uz Latviju un padomju izsūtījuma vietām tika nosūtīti 1048 medikamentu saiņi ar 13 321 medikamentu vienību. 922 paciņas ar 12 420 medikamentu vienībām nosūtītas uz Latviju, 101 paciņa ar 598 medikamentu vienībām nosūtīta uz Sibīriju, bet 25 paciņas ar

303 medikamentiem izsūtītas turpat Rietumvācijā dzīvojošajiem latviešiem. Tiem, kas atradās Štutgartes tuvumā, bija iespēja saņemt medikamentus no Latvijas Sarkanā Krusta noliktavas tieši, bez sūtīšanas. Tādēļ patiesībā izsniegto medikamentu daudzums Rietumvācijā dzīvojošajiem latviešiem visus pārskata gadus bija lielāks.

Diskusija

Farmācija Latvijā pirms Otrā Pasaules kara sākuma (1937–1940)

Apzinātie avoti par Latvijas brīvvalsts periodu liecina, ka farmācija šajā laikā bija nostiprinājusies un sekmīgi attīstījusies. Lielākā daļa aptieku piederēja farmaceitiem kā privātpersonām. Farmaceits pārsvarā bija ne tikai veselības aprūpes speciālists, bet arī uzņēmējs.

Neilgi pirms Otrā Pasaules kara sākuma, nostiprinoties Kārļa Ulmaņa (1877–1942) autoritārā režīma politikai, arī farmācijas nozares organizācijā bija novērojama izteikti nacionāla nostāja. Šajā laikā vācbaltiešu minoritātes aptieku īpašniekiem apzināti netika izsniegtas jaunās aptieku licences.

Autoritārie režīmi izveidojās arī pārējās Baltijas valstīs. 1926. gadā Lietuvā pie varas nāca prezidents Antans Smetana (1874–1944), kas noteica Lietuvas kļūšanu par autoritāru valsti. Lietuvā vācbaltiešu minoritāte bija skaitliski maz pārstāvēta un lielākā minoritāte bija ebreji. Lietuvā autoritārā režīma ietekmē valsts bija ieinteresēta pašvaldību aptieku izveidošanā un subsidēšanā. Atvēršanas noteikumos valsts un pašvaldību aptiekām bija privilēģijas. Neievērojot demogrāfisko situāciju un attālumu starp aptiekām, tās varēja atvērt vietās, kur bija paredzama vislielākā peļņa.

Latvijas farmācija pirms Otrā Pasaules kara attīstījās, par pamatu ņemot nacionālās vajadzības, bet vienmēr sekojot līdzi Rietumeiropas piemēram. Medikamentu un zāļu izejvielu imports tika organizēts no Vācijas, Dānijas, Nīderlandes, Anglijas. Tas liek domāt, ka bez Otrā Pasaules kara notikumiem Latvijas farmācijas industrija būtu turpinājusi attīstīties iesāktajā virzienā. 1939. gadā Latvijas farmācijā ir saskatāmas pirmās vertikālās integrācijas un pirmo valsts aptieku tīklu veidošanās pazīmes. Vertikālā integrācija ir aktuāla problēma mūdienās, kopš Latvijas neatkarības atgūšanas ir bijušas gan atklātas diskusijas, gan cīņa varas gaitējos, lai panāktu farmaceitiem kā aptieku

īpašniekiem labvēlīgu normatīvo aktu pieņemšanu. Diemžēl nesekmīgi, un desmit gadu laikā pēc pēdējiem Farmācijas likuma grozījumiem privāto aptieku skaits ir strauji sarucis.

Izmantotajos nepublicētajos informācijas avotos Latvijas Valsts vēstures arhīvā bija pieejams plašs dokumentu klāsts par šo periodu rīkojumu, ziņojumu un sarakstes formātos. Taču, strādājot arhīvā, vienmēr bija jāņem vērā, ka meklētā, specifiskā informācija var neatrasties tajā fondā, kas ir saistīts ar nozari. Tādēļ pastāv iespējamība, ka būtisks kādu notikumu vai detaļu raksturojošs dokuments atrodas ar farmāciju pavisam nesaistītā fondā un nav ticis atrasts un izmantots.

Farmācija Latvijā pirmās PSRS okupācijas laikā (1940–1941)

Promocijas darba izstrādei izmantotie nepublicētie vēstures avoti, kas raksturo Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā laikā no 1940. līdz 1941. gadam un pēc 1945. gada, liecina, ka farmācijā sekoja piespiedu pielāgošanās PSRS praksei. Okupācijas vara bija orientēta uz resursu pārņemšanu un stingru kontroli. Jaunā varas iekārta nebija labvēlīga vide Latvijas farmācijas nozares turpmākai attīstībai, jo tā liedza pirmajā vietā izvirzīt nacionālās vajadzības un kategoriski noraidīja iespējas sekot Rietumeiropas piemēram.

No iegūtās informācijas jāsecina, ka laika periodā no 1940. līdz 1941. gadam jaundibinātā Galvenā aptieku pārvalde savus pienākumus veica neprofesionāli. Pētot arhīva dokumentus, rodas iespaids, ka vispārējais organizācijas trūkums un haotiskā GAP darbība šajā laika posmā redzama arī saglabātajās Galvenās aptieku pārvaldes lietās.

Lai kompensētu arhīvos esošo materiālu nepilnību par notikumiem tieši laika periodā no 1940. līdz 1941. gadam, tika izmantotas periodiskās preses publikācijas. Publikācijas presē par GAP darbu, no vienas puses, ziņoja, kā abi GAP priekšnieki ir apceļojuši Maskavas aptiekas un smēlušies iedvesmu par

darba organizāciju tajās. Realitātē GAP bija lielas grūtības nodrošināt savstarpējo komunikāciju ar Medicīniski sanitāro pārvaldi par medikamentu apriti un sadali, ražošanas plūsmas kontroli, ko apliecināja iedzīvotāju sūdzības presē par sliktu aptieku darbu. 1941. gada jūnija sākumā veicot pārbaudi GAP, tika konstatēts, ka ievērojamu daļu slimnīcu un aptieku pasūtījumu lieltirgotavas neizpildīja laikā. No periodiskās preses publikācijas ir iegūts citāts, ko teicis LKP CK sekretārs Žanis Spure (1901–1943), ka “aptiekās stāvoklis ir haotisks”, kas apliecina, ka periodiskajā presē atrodami ne tikai tendenciozi režīmu slavinoši raksti.

Ir atsevišķas tēmas, par kurām nav atrodama nekāda informācija. Viens no šādiem jautājumiem ir, kā jutās nozares darbinieki, piedzīvojot uzspiestās pārmaiņas? Vēsturnieks Māris Zvaigzne ir viens no nedaudzajiem, kas vispārīgi apskata ražotņu strādnieku noskaņojumu 1940.–1941. gadā. Viņš norādījis, ka strādniecības izjūtas bija pretrunīgas: viena daļa ticēja jaunajai lomai un idejai par jaunās dzīves celšanu, taču nevarēja nepamanīt dzīves līmeņa krišanos un darba organizācijas problēmas. Daļai strādnieku svarīgākais bija saglabāt darba vietas. Attiecībā uz farmācijas nozari šis jautājums nav atbildēts. Latvijā aptieku nacionalizācijas pamatā nebija šķiru cīņas, kā tas bija Padomju Krievijā, kur bija saspīlētas attiecības starp aptieku īpašniekiem un darbiniekiem. Periodiskajā presē ir atsevišķi propagandas uzsaukumi farmaceitiem, kur starp rindām var izlasīt, ka ar režīmu neapmierinātie, visdrīzāk, paliks bez darba.

Komunistiskā terora represijas skāra arī farmācijā nodarbinātos. Lai saprastu, kādi bija motīvi farmaceitu un citu aptieku darbinieku izsūtīšanai, tika izpētīts liels skaits izsūtīto personu lietu. Tika izdarīti secinājumi, ka izsūtītie farmācijas profesionāļi galvenokārt bija sociāli aktīvi vīrieši, visbiežāk aizsargu organizācijas biedri vai kādu citu organizāciju, politisko partiju dalībnieki, aptieku, uzņēmumu, zemes un māju īpašnieki, materiāli nodrošināti. Tātad tās

bija personas, kas bija nacionāli noskaņotas savos uzskatos vai arī labi pelnošas, kas algoja darbiniekus saviem uzņēmumiem.

Farmācija Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā (1941–1945)

Pēc okupāciju varu maiņas 1941. gada vasarā tika atjaunota bijusī Farmācijas pārvalde. Par šo periodu Latvijas Valsts arhīvā saglabātā dokumentācija sniedz plašu un detalizētu ieskatu notikumos. To varētu skaidrot ar vairākiem faktoriem – Farmācijas pārvaldes darbībā vācu okupācijas vara neiejaucās, darbā atgriezās pārvaldes priekšnieks Aleksandrs Dzirne (1907– 2001). Jāatzīst, ka bez Aleksandra Dzirnes atstātā skrupulozā pārskatu un ziņojumu klāsta nebūtu bijis iespējams šo promocijas darbu izstrādāt. Autore uzskata, ka, A. Dzirne apzinājās sarežģīto situāciju un izdarīja visu, lai dokumentētu pēc iespējas vairāk informācijas. Tādēļ mūsdienās ir atrodami pilnīgi informācijas avoti par aptieku un darbinieku skaitu, aptieku, ražotņu un lieltirgotavu darbību, centieniem stabilizēt nozari, medikamentu sadales un taupības pasākumiem.

Aptieku atkārtotas privatizācijas procesā gan atspoguļojās būtiskākās vācu okupācijas varas politiski ekonomiskās intereses. Lēmums par aptieku atdošanu bijušajiem īpašniekiem aizkavējās, un izpētītajos npublicētajos avotos nebija atrodams skaidrs un nepārprotams iemesls. Pats A. Dzirne periodikā bija minējis, ka nozare 1941. gadā bija pārāk dezorganizēta, lai sāktu reprivatizāciju. Mūsdienu vēsturnieka Reiņa Kalniņa promocijas darbā šis jautājums ir apskatīts vispārīgi un atzīts, ka privātīpašuma atdošana bija saistīta ar notikumiem frontē un Latviešu leģiona formēšanu. Oficiāli aptieku reprivatizāciju apstiprināja 1943. gada pirmajā pusē.

Nevienu no okupāciju varām nevar uzskatīt par labvēlīgu Latvijas farmācijas nozares attīstībai Otrā Pasaules kara laikā. Vācu varas nežēlīgās represijas pret ebrejiem turpināja nelabvēlīgi ietekmēt aptieku darbību. Paralēli

Farmācijas pārvalde darīja visu iespējamo, lai nodrošinātu netraucētu aptieku darbību. Holokausta rezultātā nozare zaudēja ap 543 personu. Laikā, kad tika uzsāka mobilizācija Latviešu leģionā, A. Dzirne ziņoja, ka nozarei būtu nepieciešami vēl ap 700 darbinieku. 1944. gada rudenī farmācijas nozari pameta ap 500 personu, tajā skaitā daudz profesionāļu ar augstāko farmaceitisko izglītību.

Farmācija Latvijā otrreizējās PSRS okupācijas sākuma posmā (1945–1960)

Nepublicētie avoti par pēckara periodu satur plašu informāciju gada pārskatu ziņojumu un sarakstes veidā. GAP priekšnieka amatā turpināja strādāt 1941. gadā ieceltais Hackels Vasermanis (1909–1996). Latvijas Valsts vēstures arhīvā ir pieejama informācija par GAP darbību, aptieku un to darbinieku skaitu. Tajā uzskatāmi redzams, kā nozare atkopās pēc kara postījumiem. Jāmin arī Latvijas Valsts arhīva 680. fonda vēsturiskajā izziņā norādītais fakts, ka 1966. gadā pēc materiālu pāršķirošanas iznīcināšanai par periodu no 1944. gada līdz 1965. gadam atlasītas 8413 lietas, patstāvīgai glabāšanai atstājot 1666 lietas. Iespējams, šī iemesla dēļ atsevišķi notikumi nevar tikt vērtēti pietiekami plaši.

Visus kara gadus medikamentu sagāde un patēriņš bija viens no sarežģītāk risināmiem jautājumiem. Laikā no 1939. līdz 1944. gadam Latvijas zāļu tirgus pastāvēja, pateicoties rūpīgam patēriņa plānojumam un taupības ievērošanai. Pēdējais lielais medikamentu iepirkums bija noticis 1940. gada sākumā. No 1942. līdz 1944. gadam salīdzinoši nelielus daudzumus aktīvo izejvielu un medikamentu piegādāja no Vācijas.

Latvija nebija vienīgā valsts, kas Otrā Pasaules kara laikā bija spiesta rūpīgi ievērot medikamentu taupības pasākumus. Līdzīgs pētījums ir veikts arī par situāciju Norvēģijā Otrā Pasaules kara apstākļos. Norvēģija atradās nacistiskās Vācijas okupācijas režīmā no 1940. līdz 1945. gadam. Norvēģijā

antisanitāru apstākļu un pārtikas trūkuma rezultātā uzliesmoja infekciju slimības, pastiprinājās medikamentu lietošana. Īpaši pieprasīti bijuši receptu medikamenti, vitamīni, laksatīvie, sedatīvie un pretsāpju, kā arī vispārīgi spēcinošie līdzekļi. No importētajiem medikamentiem insulīns un sulfanilamīdu preparāti bija deficīts. Norvēģijas piemērs parāda ārkārtīgi līdzīgas tendences ar Latviju, un, visticamāk, tādas tās bija arī lielākajā daļā to valstu, kas piedzīvoja kara sekas.

Pēckara gados gatavo medikamentu ražošana un izplatīšana PSRS bija vāji attīstīta. Par dažiem šādiem gadījumiem periodiskajā presē ir atrodamas aptieku vadītāju sūdzības.

Vēl redzamāk medikamentu deficītu apliecināja Latvijas Sarkanā Krusta organizācijas sadarbība ar Latvijas iedzīvotājiem, organizējot medikamentu sūtījumus. Latvijas Sarkanā Krusta darbinieki, esot trimdā Rietumvācijā, līdz pat 1960. gadam aktīvi sūtīja uz Latviju gan vitamīnus, gan hormonu preparātus, pretiekaisuma, prettuberkulozes medikamentus, arī antibakteriālos līdzekļus. Šīs piegādes parādīja, ka Padomju Latvijā pēckara gados ar dažādu farmakoloģisko grupu gatavo zāļu formu nodrošināšanu patērētājiem bija grūtības. Lai kompensētu gatavo zāļu formu trūkumu, aptiekās pieauga ektemporālās receptūras daudzums un plaši tika izmantoti arī ārstniecības augi.

Zināmas paralēles jautājumos gan par aptieku nacionalizāciju, gan medikamentu loģistiku atrodamas poļu profesores Anitas Magovskas pētījumā par farmaceitisko produktu piegādes organizēšanu Lielpolijas vojevodistē laikā no 1945. līdz 1998. gadam. Pētījumā norādīts, ka ir ļoti sarežģīti atspoguļot periodu no 1951. līdz 1989. gadam, jo to raksturo loģikas un stabilitātes trūkums, kā arī haoss zāļu piegāžu sistēmā, kas attiecībā uz pēckara periodu sasaucās ar situāciju Latvijā.

Pētījuma praktiskā nozīme

Visi promocijas darbā izmantotie avoti apliecināja, cik dramatisku transformāciju piedzīvoja Latvijas farmācija, sākoties Otram Pasaules karam. Lai arī farmācijas nozare nebija piedzīvojusi pilnīgu kolapsu kara gados, tā tomēr bija tuvu katastrofai kara beigu posmā un pirmajos pēckara gados. Otram Pasaules karam beidzoties un farmācijai nonākot PSRS sistēmā, tās mantojums no Latvijas brīvvalsts laika bija tuvu nullei, jo bija izceļojuši visi vācbaltieši un ap 500 latviešu farmaceitisko darbinieku, kas kopīgi brīvvalsts laikā uzturēja Latvijas farmācijas tradīcijas. Tā rezultātā PSRS režīms varēja ieviest savu kārtību farmācijā Latvijā gandrīz kā tukšā vietā. Turpmāk aptiekas un aptieku darbinieki bija valsts pārvaldīta tautsaimniecības daļa ar farmaceitu kā samērā pasīvu darba pienākumu izpildītāju, kas nodrošināja veselības aprūpi, bet nekad vairs nebija tas ambiciozais un uz uzņēmējdarbību vērtais profesionālis, kā 30. gados.

Autore uzskata, ka ilgajā PSRS okupācijas periodā valstij piederošā aptieku sistēma, kas bija pasargāta no jebkādas konkurences līdz pat Padomju Savienības sabrukumam, pilnībā nedeva iespējas farmaceitam uzkrāt pieredzi un zināšanas kā farmaceitam uzņēmējam. Brīdī, kad atjaunojās Latvijas neatkarība 1990. gadā, farmaceitiem radās iespējas kļūt par aptieku īpašniekiem. Šobrīd, kad tīklu aptiekas ir 60 % no kopējā aptieku skaita, jāsecina, ka Latvijas farmaceitiem trūkst uzkrātā mantojuma no iepriekšējām paaudzēm un joprojām trūkst ietekmīgu pārstāvju politiskajās aprindās. Zinot to, cik daudzi aptieku tīkli mūsdienās Latvijā pieder ārzemju kompānijām un ka ar katru gadu samazinās aptieku skaits, kas pieder farmaceitiem, jāsecina, ka atkal farmaceiti lielākoties spiesti strādāt aptiekās, kas pieder kādam citam, tāpat kā tas bija visu PSRS okupācijas laiku. Tikai mūsdienās to nesauc par nacionalizāciju, bet gan globalizāciju.

Promocijas darbā iegūto rezultātu lietojums ir vērst uzmanību, cik ļoti politiskie lēmumi un dažādas politisko režīmu sistēmas spēj mainīt apstākļus un

attīstības virzienu veselības aprūpes sistēmās. Promocijas darbs atsedz šīs kopsakarības, par laika nogriezni ņemot Otrā Pasaules karu, taču rādot piemēru, ka līdzīga rakstura zinātniskie pētījumi būtu nepieciešami arī par Latvijas neatkarības atgūšanas laiku. Vēstures izpētes metodikā Alberta Varslavāna grāmatā “Ievads vēstures zinātnē” ir norādīts, ka, no lietderības viedokļa, vēsturisko notikumu izziņa ir cieši saistīta ar prasību izprast politisko darbību un tās mijiedarbību ar dažādām etniskām, sociālām vai profesiju grupām. Turklāt viena no būtiskākajām vēstures izziņāšanas nepieciešamībām ir uzdevums saistībā ar nākotnes paredzēšanu un kopsakarību ieraudzīšanu. Uzkrātās vēstures zināšanas ir pierādījušas zināmas sakritības, tādēļ, konstatējot dažādu vēsturisku notikumu un situāciju relatīvu līdzību un atkārtošanos, to jau agrāk domātāji un filozofi izmantoja nākotnes prognozēšanai.

Promocijas darbā iegūto rezultātu praktiskais pielietojums ir dot iespēju katram interesentam iepazīties ar farmācijas nozares attīstību būtiski atšķirīgos apstākļos, kas kategorizējami kā krīzes apstākļi ar dažādu resursu deficītu, ar represijām pret dažādu tautību vai šķiru pārstāvjiem un ar pāreju no vienas politiskās sistēmas uz citu.

Līdzīga satura zinātniskie pētījumi farmācijas kontekstā latviešu valodā šobrīd nav pieejami, kā arī ārzemju literatūrā šāda pieceja tikai sāk attīstīties. Atsevišķi līdzīgi pētījumi par Otrā Pasaules kara ietekmi uz farmācijas nozari ir publicēti poļu, dāņu, norvēģu, nedaudz arī vācu valodā, tomēr, meklējot starptautiskajās zinātnisko rakstu datubāzēs, padziļināta izpēte par šo laika periodu farmācijas kontekstā gandrīz nav atrodamā. Meklējot attiecīgo valstu valodās, tīmeklī var atrast pārsvarā populārzinātniskus rakstus, bieži anonīmus, kas nav uzskatāmi par ticamu zinātniskā darbā izmantojamu avotu. Tas liecina, ka, iespējams, pētījumi par Otrā Pasaules kara ietekmi uz farmāciju Eiropas mērogā vēl tikai sekos. Līdz ar to šī promocijas darba pievienotā vērtība ir līdz šim maz apgūta farmācijas vēstures pētniecības virziena aktualizēšana.

Secinājumi

1. Latvijas farmācija pirms Otrā Pasaules kara bija attīstījusies, par pamatu ņemot nacionālās vajadzības, taču sekojot līdzi Rietumeiropas piemēram un esot ciešā saistībā ar jaunākajiem atklājumiem, medikamentu un zāļu izejvielu importu, kā arī biznesa sakariem Vācijā, Dānijā, Nīderlandē un Anglijā.
2. Latvijas brīvvalsts periodā lielākā daļa aptieku piederēja farmaceitiem kā privātpersonām, līdz ar to farmaceits bija ne tikai veselības aprūpes speciālists, bet arī uzņēmējs un sociāli, politiski aktīvs pilsonis.
3. Ulmaņa autoritārā režīma ietvaros uzsāktā aptieku pārreģistrācija bija izdevīga latviešu farmaceitiem, kas veicināja profesionāļu kopienas sašķeltnību, jo konkurence starp vācbaltiešu un latviešu farmācijas darbiniekiem pastāvēja jau ilgstoši.
4. Vācbaltiešu izceļošana nozari ietekmēja negatīvi, jo izceļoja augstas kvalifikācijas profesionāļi, kas bija Latvijas farmācijas tradīciju veidotāji vairākās paaudzēs.
5. Latviešu farmaceiti vācbaltiešu izceļošanu uztvēra kā iespēju, jo atbrīvojās un tirgū nonāca liels skaits plaši pazīstamu aptieku ar senu vēsturi. Aptiekām Rīgā parasti pieteicās vairāki pircēji vienlaikus.
6. Gan PSRS, gan nacistiskās Vācijas okupāciju varu ekonomiski politiskās rīcības izpausmes Latvijas farmāciju ilgtermiņā ietekmēja degradējoši.
7. PSRS politiskā režīma pieeja bija Latvijas farmācijas piespiedu pielāgošana PSRS praksei un standartiem, šis režīms liedza pirmajā vietā izvirzīt nacionālās vajadzības un kategoriski noraidīja iespējas turpināt sekot Rietumeiropas piemēram un praksei.
8. GAP darbs laikā no 1940. līdz 1941. gadam vērtējams kā neprofesionāls, bija vāja savstarpējā saziņa ar citām struktūrām, kā rezultātā kavējās

medikamentu savlaicīga piegāde aptiekām, nebija ieviesta centralizēta grāmatvedība un materiālu uzskaitē lieltirgotavās.

9. Vācu okupācijas vara nebija ieinteresēta pilnībā kontrolēt farmācijas nozari un atšķirībā no padomju varas pieejas piedāvāja vairāk uz sadarbību vērstu modeli.
10. Atjaunotās Farmācijas pārvaldes darbs laikā no 1941. līdz 1944. gadam vērtējams kā rezultatīvs, jo nozare īsā laikā tika sakārtota un tika stabilizēts arī medikamentu tirgus, pateicoties tālredzīgai plānošanai, taupībai un spējai sadarboties ar vācu varas iestādēm, kas nodrošināja nelielu ārstniecības līdzekļu importu.
11. Abu totalitāro režīmu veikto represiju dēļ farmācijas nozare zaudēja lielu skaitu darbinieku, kas aptieku darbību gan tūlītēji, gan ilgtermiņā ietekmēja negatīvi.
12. Padomju represiju rezultātā, pēc Farmācijas pārvaldes priekšnieka sniegtajiem datiem, uz Sibīriju izsūtītas 56 personas, 38 vīrieši un 18 sievietes.
13. Ebreju holokausta rezultātā nozare zaudēja trešo daļu darbinieku, vairāk nekā 500 cilvēku.
14. Pēc Otrā Pasaules kara Latvijas farmācija atradās īslaicīga sabrukuma stāvoklī zaudētā darbaspēka dēļ, jo izceļojuši bija vēl 500 latviešu farmaceitu, pārsvarā ar augstāko izglītību, to skaitā LU mācībspēki.
15. Otrreizējā PSRS standartu ieviešana pēc 1944. gada Latvijas farmācijā noritēja bez pretestības, grūtības izraisīja atjaunošanas un nozares stabilizēšanas pasākumi, jo aptieku tīkls un lieltirgotavas bija jāveido no jauna, jāatjauno medikamentu piegāde.
16. Pēckara gados Latvijas PSR trūka daudzu farmakoloģisko grupu gatavo medikamentu.

17. No 1954. līdz 1960. gadam Latvijas iedzīvotājiem medikamentu piegādes daļēji nodrošināja Latvijas Sarkanā Krusta organizācija trimdā, sūtot medikamentu saiņus uz okupēto Latviju un Sibīriju.
18. Izceļojušie farmācijas darbinieki nekad neatgriezās uz dzīvi Latvijā, vairums atlikušo dzīvi pavadīja ASV, kur strādāja farmācijai pietuvinātos amatos.

Publikācijas un ziņojumi par pētījuma tēmu

Publikācijas (zinātniskie raksti) par pētījumu tēmu

1. Lauze, S., Šidlovskā, V. un Mauriņa, B. 2015. Farmaceitiskās darbības regulējums Latvijā XX gadsimta 30. gadu beigās. *RSU Zinātniskie raksti*. 382–387.
2. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovskā, V. 2016. Activities of Latvian pharmacists in the Latvian Red Cross organization in exile in Germany (1945–1976). *Die Pharmazie*. 72(5), 300–303. doi: 10.1691/ph.2017.6203
3. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovskā, V. 2017. The impact of the Baltic German emigration on the pharmaceutical sector in Latvia (1939–1940). *Die Pharmazie*. 73(3), 182–184. doi: 10.1691/ph.2017.6203
4. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovskā, V. 2019. Pharmacy in Latvia during the first Soviet occupation (1940–1941). *Die Pharmazie*. 74(8), 505–510. doi: 10.1691/ph.2019.8232
5. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovskā, V. 2020. Pharmacy in Latvia during the occupation regime of Nazi Germany (1941–1945). *Die Pharmazie*. 75(11), 606–610. doi: 10.1691/ph.2020.0069.

Konferenču tēzes par pētījuma tēmu

1. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovskā, V. 2015. Aktualitātes Latvijas farmācijā XX gadsimta 30. gadu beigās. *RSU 2015. gada zinātniskā konference. RSU zinātniskās konferences tēzes*. Rīga. 451.
2. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovskā, V. 2015. Latvian pharmacist activities in the Latvian Red Cross organization in exile in Germany (1945–1968). *42nd International Congress for the History of Pharmacy. Abstracts*. Stambula, Turcija. 46.
3. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovskā, V. 2015. Soviet repression effect on the pharmaceutical sector in Latvia (1940–1941). *Starptautiskais Farmaceitiskās federācijas (FIP) kongress. Abstracts*. Diseldorfā, Vācija. Iegūts no: <http://www.fip.org/abstracts?page=abstracts&action=item&item=12099>
4. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovskā, V. 2016. Vācbaltiešu repatriācijas ietekme uz farmāciju Latvijā (1939–1940). *RSU 2016. gada zinātniskā konference. RSU zinātniskās konferences tēzes*. Rīga. 345.
5. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovskā, V. 2016. Historical overview of pharmacist postgraduate education in Latvia. *22nd EAHP Annual Conference. Abstracts*. Francijā, Parīze. 10.

6. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovska, V. 2016. USSR legislative impact on the pharmaceutical sector in Latvia (1940–1941). *International Conference of the European Society for the History of Science. Book of Abstracts*. Čehija, Prāga. 360.
7. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovska, V. 2017. Aptieku reprivatizācija Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas režīma laikā (1941–1943). *RSU 2017. gada zinātniskā konference. RSU zinātniskās konferences tēzes*. Latvija, Rīga: RSU. 385.
8. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovska, V. 2017. Changes in the Latvian pharmaceutical sector due to the occupation by the Nazi Germany (1941–1945). *The 26th Nordic Medical History Congress. Abstracts*. Upsala, Zviedrija. 19.
9. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovska, V. 2017. Changes in the number of pharmacies and pharmaceutical field employees in Latvia from 1939 to 1943. *20th Baltpharm Forum. Abstracts*. Latvija, Jūrmala. 11.
10. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovska, V. 2017. The pharmacist assistant courses as a solution to restore human resources in the pharmacy sector in Latvia (1940–1945). *The 28'th Baltic Conference on the History of Science. Abstracts*. Tartu, Igaunija. 23.
11. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovska, V. 2017. The operation of the pharmacy regulatory authorities in Latvia (1940–1944). *43rd International Congress for the History of Pharmacy. Abstracts*. Varšava, Polija. 39.
12. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovska, V. 2018. Medikamentu pieejamība Latvijā no 1940. līdz 1944. gadam. *RSU 2018. gada zinātniskā konference. RSU zinātniskās konferences tēzes*. Rīga. 335.

Ziņojumi kongresos un konferencēs

1. Lauze, S. 2015. *Aktualitātes Latvijas farmācijā XX gadsimta 30. gadu beigās*. RSU zinātniskā konference 2015. Rīga, Latvija.
2. Lauze, S. 2015. *Latvian pharmacist activities in the Latvian Red Cross organization in exile in Germany (1945–1968)*. 42nd International Congress for the history of pharmacy. [Stambula, Turcija].
3. Lauze, S. 2015. *Soviet repression effect on the Latvian pharmaceutical sector (1940–1941)*. 75'th International Congress of FIP. [Diseldorfa, Vācija].
4. Lauze, S. 2016. *Historical overview of pharmacist postgraduate education in Latvia*. EAFP Annual Conference. [Parīze, Francija].
5. Lauze, S. 2016. *Latviešu farmaceitu darbība Latvijas Sarkanā Krusta organizācijā trimdas laikā Vācijā (1945–1968)*. LFB Gada konference 2015. Rīga, Latvija.
6. Lauze, S. 2016. *USSR legislative impact on the pharmaceutical sector in Latvia (1940–1941)*. 7'th International Conference of the European Society for the History of Science. [Prāga, Čehija].

7. Lauze, S. 2016. *Vācbaltiešu izceļošanas ietekme uz farmāciju Latvijā (1939–1940)*. RSU zinātniskā konference 2016. 18. Ventspils, Latvija.
8. Lauze, S. 2017. *Aptieku reprivatizācija Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas režīma laikā (1941–1943)*. RSU zinātniskā konference 2017. Rundāle, Latvija.
9. Lauze, S. 2017. *Changes in the Latvian pharmaceutical sector due to the occupation by the Nazi Germany (1941–1945)*. The XXVIth Nordic Medical History Congress. [Upsala, Zviedrija].
10. Lauze, S. 2017. *The operation of the pharmacy regulatory authorities in Latvia (1940–1944)*. 43rd International Congress for the History of Pharmacy. [Varšava, Polija].
11. Lauze, S. 2017. *The pharmacies and pharmaceutical employees changes in the number in Latvia from 1939 to year 1943*. 20'th BaltPharm Forum. Jūrmala, Latvija.
12. Lauze, S. 2017. *The pharmacist assistant courses as a solution to restore human resources in the pharmacy sector in Latvia (1940–1945)*. The 28'th Baltic Conference on the History of Science. [Tartu, Igaunija].
13. Lauze, S. 2018. *Medikamentu pieejamība Latvijā no 1940. līdz 1944. gadam*. RSU zinātniskā konference. 2018. Dunte, Latvija.

Avotu un literatūras saraksts

1. Nepublicētie avoti

1.1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA)

Farmācijas pārvaldes fonds (1919.–1944.)

1. LVVA, 4958. f., 1. apr., 179., 180., 181., 342., 409., 538., 838., 1147., 1165., 1239. 1244., 1798., 1801., 2771., 2774. lieta.

Iekšlietu ģenerāldirekcijas Veselības departamenta fonds (1941.–1944.)

2. LVVA, P-1023. f., 1. apr., 15., 30. lieta.

Finanšu ģenerāldirekcijas Finanšu departamenta fonds (1941.–1943.)

3. LVVA, P-813 f., 1. apr., 95. lieta.

Latvijas Vācu apvienības fonds (1912.–1941.)

4. LVVA, 5921. f., 2. apr., 436. lieta.

1.2. Latvijas Valsts arhīvs (LVA)

Latvijas Republikas Labklājības ministrijas valsts uzņēmuma “Farmācija” fonds (1940.–1993.)

1. LVA, 680. f., 1.^a apr., 1., 4., 8. lieta.
2. LVA, 680. f., 1. apr., 3., 4. lieta.
3. LVA, 680. f., 2. apr., 1., 5., 7., 13., 14., 29., 31., 32., 33., 36., 37., 40., 41., 83., 124., 126., 132., 136., 137. lieta.
4. LVA, 680. f., 2.^a apr., 1., 2. lieta.
5. LVA, 680. f., 3. apr., 1., 2. lieta.
6. LVA, 680. f., 4. apr., 1. lieta.

1941. gada 14. jūnijā no Latvijas izsūtīto iedzīvotāju personu lietu fonds

7. LVA, 1987. f., 1. apr., 13084., 14295., 17773., 13827., 20319., 13324., 19289., 15738., 16673., 14625., 20042., 14447., 20849., 13238., 552R., 14539., 14185.,
8. 16527., 14112., 14199., 20773., 17805., 14340., 15431., 13771., 14374., 16218., 16812., 14511., 14951., 17171., 16063., 491R., 16142., 1682., 20797. lieta.

Latvijas PSR Veselības aizsardzības tautas komisariāta medicīniski sanitārās pārvaldes “Latmedsanprom” fonds (1940.–1941.)

9. LVA, 628. f., 1. apr., 6., 87., 216. lieta.

Jurista, vēsturnieka Ādolfā Šildes (1907–1990) (Vācija) privātarhīvs

10. LVA, 2176. f., 2. apr., 1., 261. lieta.

Farmaceita Aleksandra Dzirnies (1907–2001) (ASV) privātarhīvs

11. LVA, 2062. f., 1. apr., 58. lieta.

2. Publicētie avoti

2.1. Valdības iestāžu izdevumi

1. *Latvijas medicīniskā personāla saraksts 1940. gadam*. Rīga: Tautas labklājības ministrijas Veselības departamenta oficiālais izdevums. 146–195.
2. Morics, E. 1945. Ievads. *Aptieku zāļu rezerves, rokas grāmata*. Rīga: LPSR Veselības aizsardzības tautas komisariāta Galvenās aptieku pārvaldes izdevums. 3–6.
3. *Centrālās aptieku noliktavas nodaļu medikamentu un preču nomenklatūra 1954. g.* Rīga: Latvijas PSR Veselības aizsardzības ministrija, Galvenās aptieku pārvaldes izdevums. 3–63.

2.2. Grāmatas un brošūras

1. Freivalds, O. 1943. *Lielā sāpju draudze*. Pirmais izd. Rīga: Tautas palīdzība.
2. Dzirne, A. 09.12.1943. *Norādījums Nr. 6 visiem aptieku pārvaldniekiem*. Rīga: Silvijas Falk grāmatu spiestuve.

2.3. Periodiskie izdevumi

1. Amtsblatt des Generalkommissars in Riga – 1941, 1943
2. Brīvais Zemnieks – 1940
3. Brīvība – 1955
4. Brīvā Venta – 1946
5. Brīvais Darbs – 1955
6. Cīņa – 1940, 1941, 1945
7. Darbs – 1940, 1941
8. Daugavas Vēstnesis – 1940, 1942
9. Daugavas Vanagi: Latviešu karavīru frontes laikraksts – 1943
10. Fidelitas (korporācijas Lettgallia izd.) – 1956
11. Ilustrēta tehnika. Motors un Sports – 1939
12. Jaunais Komunārs – 1940
13. Jaunākās Ziņas – 1938,
14. Kurzemes Vārds – 1939, 1941, 1943, 1944
15. Laiks – 1992

16. Latvija –1948, 1949, 1950
17. Latviešu Ārstu un Zobārstu Apvienība. Apkārtraksts – 1963
18. Latvijas Farmaceitu Žurnāls – 1923, 1924, 1928, 1929, 1930, 1935, 1937, 1938, 1940, 1944
19. Latvijas Kareivis – 1939
20. Latviešu Ziņas: Latvian News – 1946
21. Londonas Avīze – 1960
22. Padomju Jaunatne – 1946
23. Padomju Latvija – 1941
24. Padomju Mediķis – 1959
25. Pašvaldību Balss – 1940
26. Rīgas Vēstnesis – 1939
27. Rīkojumu Vēstnesis – 1943
28. Rīts – 1936
29. Studentu Avīze – 1940
30. Tēvija – 1941, 1942, 1943, 1944
31. Valdības Vēstnesis – 1933, 1937, 1938, 1939, 1940
32. Ведомости Президиума Верховного Совета ЛСРП/ЛПСР АР Президија Зиņотāјс – 1940, 1941.

Autoru publikācijas minētajos avotos

1. Dzirne, A. 1937. Latvijas farmācija skaitļos. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*. (9), 404.
2. Dzirne, A. 1942. Latvijā atkal darbojas 360 aptiekas. *Tēvija*. (177), 6.
3. Dzirne, A. 1944. Pārskats par Farmācijas pārvaldes un tai pakļauto uzņēmumu darbību laikā no 1941. G. 1. Jūlija līdz 1942. G. 31. Decembrim. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*. (1/2), 25–33.
4. Dzirne, A. 1944. Pārskats par Farmācijas pārvaldes un tai pakļauto uzņēmumu darbību laikā no 1941. G. 1. Jūlija līdz 1942. G. 31. Decembrim. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*. (3/4), 79–85.
5. Dzirne, A. 1944. Pārskats par Farmācijas pārvaldes un tai pakļauto uzņēmumu darbību laikā no 1941. G. 1. Jūlija līdz 1942. G. 31. decembrim. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*. (5), 107–112.

6. Dzirne, A. 1944. Pārskats par Farmācijas pārvaldes un tai pakļauto uzņēmumu darbību laikā no 1941. g. 1. jūlija līdz 1942. g. 31. decembrim. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*. (6), 127–129.
7. Dzirne, A. 1944. Farmācijas pārvaldes 25 gadi. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*. (7), 155
8. Dzirne, A. 1956. Tēvi, dēli, brāļi. *Fidelitas* (korporācijas Lettgallia izd.). (5), 12.
9. Ķikāns, D. 1928. Farmācijas valde. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*. (11), 363.
10. Kupcis, J. Farmaceitiskās rūpniecības izredzes Latvijā. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*. (3), 92.
11. Maizīte, J. 1932. Par farmaceitiskajiem likumiem Baltijas valstīs. Krievija. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*. (11), 421–424.
12. Pētersone, E. Aptiekām – augsti kvalificētus kadrus. *Padomju Mediķis*. (201), 3.

Normatīvie akti minētajos avotos

1. 28.11.1933. Noteikumi par farmaceitisko preparātu ar aizsargātu nosaukumu ražošanu un ieviešanu no ārzemēm. *Valdības Vēstnesis*. (268), 1.
2. 01.02.1929. Likums par aptieku atvēršanu. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*. (2), 82.
3. 01.02.1929. Farmācijas valdes paskaidrojumi pie likuma par aptieku atvēršanu. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*. (2), 79.
4. 23.12.1937. Pārgrozījumi un papildinājumi ārstniecības nolikumā. *Valdības Vēstnesis*. (292), 1.
5. 01.06.1939. Farmācijas likums. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*. (6), 279.
6. 07.07.1939. Farmācijas likums. *Valdības Vēstnesis*. (149), 2.
7. 15.09.1939. Rīkojums ārstniecības iestāžu vadītājiem, slimo kasēm, ārstiem un sanitārajam palīgpersonālam. *Valdības Vēstnesis*. (209), 1.
8. 30.10.1939. Līgums par vācu tautības Latvijas pilsoņu pārvietošanu uz Vāciju. *Valdības Vēstnesis*. (247), 4–7.
9. 07.12.1939. Farmācijas pārvaldes ziņojums. *Valdības Vēstnesis*. (278), 2.
10. 10.07.1940. Tautas labklājības ministrijas iekārta. *Valdības Vēstnesis*. (153), 1.
11. 28.08.1940. Noteikumi par darba laiku un dežūrām aptiekās. *Valdības Vēstnesis*. (143), 3.
12. 04.09.1940. Tirdzniecības tautas komisāra 11. Rīkojums. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/AP Prezidija Ziņotājs*. (4), 1.
13. 23.09.1940. Noteikumu pārgrozījums par farmaceita palīga pakāpes iegūšanu. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/AP Prezidija Ziņotājs*. (16), 1.

14. 23.09.1940. Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija lēmums par valdības dažu locekļu apstiprināšanu. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (16), 1.
15. 30.09.1940. Dekrēts par tirdzniecības uzņēmumu nacionalizāciju. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (26), 1.
16. 01.10.1940. Latvijas PSR Tautas komisāru padomes sēde 1940. gada 30. septembrī. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (27), 4.
17. 03.10.1940. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas konstitūcija. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (29), 3.
18. 10.10.1940. Galvenās aptieku pārvaldes 3. Norādījums. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (35), 3.
19. 29.10.1940. Dekrēts par privāto kinoteātru, lielo viesnīcu, slimnīcu, poliklīniku, aptieku, aptieku noliktavu un ķīmijas–farmācijas rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (51), 1.
20. 05.11.1940. Galvenās aptieku pārvaldes 10. Norādījums. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (57), 2.
21. 05.11.1940. Galvenās aptieku pārvaldes 11. Norādījums. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (57), 2.
22. 05.11.1940. Galvenās aptieku pārvaldes 13. Norādījums. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (57), 2.
23. 05.11.1940. Galvenās aptieku pārvaldes 14. Norādījums. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (57), 2.
24. 06.11.1940. Veselības aizsardzības tautas komisāra pavēles, N/U 2. Pavēle. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (58), 10.
25. 11.11.1940. Veselības aizsardzības tautas komisāra pavēles, N/U 3. Pavēle. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (60), 1.
26. 12.11.1940. Veselības aizsardzības tautas komisāra pavēles, N/U 5. Pavēle. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (61), 2.
27. 18.11.1940. Veselības aizsardzības tautas komisāra pavēles, N/U 9. Pavēle. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (66), 3.

28. 12.12.1940. Veselības aizsardzības tautas komisāra pavēles, N/U 13. Pavēle. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (87), 2.
29. 30.12.1940. Veselības aizsardzības tautas komisāra pavēles, N/U 17. Pavēle. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (101), 9.
30. 15.01.1941. Veselības aizsardzības tautas komisāra pavēles, N/U 20. Pavēle. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (12), 2.
31. 21.02.1941. Instrukcija par jauno cenu noteikšanu medikamentiem un ārstniecības līdzekļiem, ko iedzīvotāji saņem Latvijas PSR aptiekās. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (43), 3.
32. 17.10.1941. Rīkojums par amatniecības, sīkrūpniecības un mazumtirdzniecības jaunizveidošanu. *Amtsblatt des Generalkommissars in Riga.* (1), 56.
33. 10.06.1943. Noteikumi par publisko aptieku koncesijām. *Amtsblatt des Generalkommissars in Riga.* (44), 381.
34. 09.02.1945. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas konstitūcija. *Ведомости Президиума Верховного Совета ЛССР/LPSR AP Prezidija Ziņotājs.* (7), 2.
35. 14.06.1945. Latvijas PSR Augstākās Padomes lēmums par Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija dekrētu apstiprināšanu par Latvijas PSR Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietnieka un Latvijas PSR tautas komisāru atbrīvošanu no pienākumiem. *Cīņa.* (139), 3.

Historiogrāfija

1. Aizsilnieks, A. 2000. Latvijas saimnieciskā izmantošana vācu okupācijas laikā 1941–1945. Laikmeta vispārējais raksturojums. No: Rakstu krājums *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990*. Rīga: Daugavas Vanagu centrālās valdes izdevums. 161–191.
2. Alks, Dz. 1993. Aptieku darbinieki. *Latvijas mediķi politisko represiju dzirnās 1940–1953*. Rīga: Rīgas Starptautiskais medicīnas zinātnes un farmācijas centrs. 60–98.
3. Belēvičs, G. 2000. *Aptiekas Gadagrāmata 2000*. Rīga: Aptiekāra padoms.
4. Belēvičs, G., Sluka, D. un Eihenbaums, V. 2000. *Rīgas aptiekas 1357–1989*. Aptiekas Gadagrāmata 2000. Rīga: Aptiekāra padoms.
5. Bleiere, D. 2009. Latvijas sovjetizācijas sākumposms. Ebreju loma. 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūlijs. *Latvijas ebreji un padomju vara (1928–1953)*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts. 116–152.

6. Dribins, L. 2016. *Latvijas ebreju kopienas vēsture, īss hronoloģisks atskats*. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/ministrija/publikacijas/latvijas-ebreju-kopiena-vesture-tragedija-atdzimsana#vesture> [sk. 06.11.2019.].
7. Ducmane, K. un Vēciņš, Ē. 1995. Nauda Latvijā 2. Pasaules kara gados (1939– 1945). *Nauda Latvijā*. Rīga: Latvijas Banka. 177–183.
8. Dūra, D. un Gundare, I. 2004. Okupācijas vara un Latvijas cilvēks: izmaiņas sabiedrības psiholoģiskajā noskaņojumā (1940–1941). *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā, Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 10. sējums*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 98–137.
9. Evarts, E. un Pavlovičs, J. 2011. Ikdienas dzīve “Kurzemes katlā”; 1944.–1945. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. (3), 84–111. Pieejams: https://www.lvi.lu.lv/lv/LVIZ_2011_files/3numurs/E_Evarts_J_Pavlovics_Ikdienas_dzive_LVIZ_2011_3.pdf [sk. 06.11.2016.].
10. Ērglis, A. 2005. *Morics Ernests. Kāda cilvēka dzīve. Klāva Lorenca atmiņas*. Pieejams: <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=89&q=Latvija&id=1367659&g=1> [sk. 06.11.2019.].
11. Feldmanis, I. 2014. *Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939–1941)*. Otrais izd. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 4–106.
12. Horikx, A. 2017. War in the pharmacy; Pharmaceutical life during World War II: Dutch Pharmacists Chamber replaced NMP three years long. *Pharmaceutisch Weekblad*. 152 (10), 28–30.
13. Jākobsons, R. O. 1987. 01.09.1987. Latviešu farmaceitu sanāksmes trimdas laikā Vācijā. *Technikas Apskats*. (110), 3–9.
14. Jākobsons, R. O. 1988. Latviešu farmaceitu sanāksmes trimdas laikā Vācijā. *Technikas Apskats*. (111), 9–10.
15. Kalniņš, A. 2001. Blaumanis granītā. *Brīvā Latvija*. (39), 4.
16. Kalniņš, A. 2001. Blaumanis granītā. *Brīvā Latvija*. (40), 4.
17. Kalniņš, R. 2014. *Vācu civilās pārvaldes ekonomiskā politika okupētajā Latvijā 1941.–1944. Promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4934/40578-Reinis_Kalnins_2014.pdf?sequence=1 [sk. 06.11.2019.].
18. Kangeris, K. 2016. Evakuācija/Bēgšana no Latvijas 1944. gadā: jauns novērtējums no jaunas datubāzes. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. (1), 111–135. Pieejams: https://www.lvi.lu.lv/lv/LVIZ_2016_files/1%20numurs/K_Kangeris_Evakuacija_LVIZ_2016_1.pdf [sk. 06.11.2019.].
19. Kazerovskis, K. 1974. Latvijas farmācija. *Archīvs*. Melburna, 1974. (14), 239–254.

20. Kronlins, J. 1967. Ģimnāzists Baltezera kapenēs. 379 *Baigā gada dienas. Latviešu jaunatnes un tās audzinātāju liktenis Baigajā 1940. un 41. gadā*. Waverly, Iowa: Latvju Grāmata. 204–207.
21. Lauze, S., Mauriņa, B. un Šidlovska, V. 2017. Activities of Latvian pharmacists in the Latvian Red Cross organization in exile in Germany (1945–1976). *Die Pharmazie*. 72 (5), 300–303. Doi: 10.1691/ph.2017.6203.
22. Levin, D. 1975. The Jews and the Sovietisation of Latvia, 1940–41. *Soviet Jewish Affairs*. (1), 49.
23. Liepiņa, A. 1988. Mūsu jubilāri. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*. (4), 68.
24. Līdaka, M. 1996. Medicīnas preparātu ražošana Latvijā. *No Grindeļa līdz mūsdienām*. Rīga: Nordik, 275–281.
25. Lipša, I. 2008. Leģendas: Cilvēkam vajag arī laimes. *Dienas Bizness*. Pieejams: <http://www.db.lv/zinas/legendas-cilvekam-vajaga-ari-laimes-131696> [sk. 06.11.2019.].
26. *No universitātes līdz universitātei: Rīgas Stradiņa universitātes akadēmiskās darbības vēsture dokumentos un atmiņās*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
27. Mauriņa, B. 2008. *Augstākā farmaceitiskā izglītība: Tērbatas Universitāte, Latvijas Universitāte, Latvijas Valsts universitāte, Rīgas Medicīnas institūts: promocijas darbs*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
28. Magowska, A. (1999) Organizacja zaopatrzenia farmaceutycznego w Wielkopolsce w latach (1945–1998). MEDYCYNĄ NOWOŻYTNA. *Studia nad Kulturą Medycyny*. 6: 119–151. Pieejams: http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Medycyna_Nowozytna_studia_nad_historia_medycyny/Medycyna_Nowozytna_studia_nad_historia_medycyny-r1999-t6-n1/Medycyna_Nowozytna_studia_nad_historia_medycyny-r1999-t6-n1-s119-151/Medycyna_Nowozytna_studia_nad_historia_medycyny-r1999-t6-n1-s119-151.pdf [sk. 06.11.2019.].
29. Mežaks, J. 2000. Latvija laiku griežos. Rakstu krājums *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940–1990*. Stokholma: Daugavas Vanagu centrālās valdes izdevums. 27–42.
30. МИНИСТР ЗДРАВООХРАНЕНИЯ СССР ПРИКАЗ 1964, МИНИСТР ЗДРАВООХРАНЕНИЯ СССР ПРИКАЗ 1964, ПРИКАЗ МИНЗДРАВА СССР ОТ 30.04.1964. n 228 "ОБ УПОРЯДОЧЕНИИ НОМЕНКЛАТУРЫ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ". Pieejams: <https://www.lawmix.ru/med/18881> [sk. 06.11.2019.].
31. Ohler, N. 2018. *Blitzed: Drugs in the Third Reich*. Mariner Books.
32. Parascandola, J. 2005. The Pharmacist and VD Control in World War II America. *Pharmacy in History*. 47(2), 62–68.
33. Proj. vad. Šķinķe, I. un zin. redaktors Pelkaus, E. 2001. *Aizvestie. 1941. gada 14. jūnijs*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, Nordik.

34. Quinn, R. 2013. Re thinking antibiotic research and development: World War II and the penicillin collaborative. *American Journal of Public Health*. 103 (3). Pieejams: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3673487/> [sk. 06.11.2019.].
35. Reichelt, K. 2001. Profit and Loss: The Economic Dimensions of the Riga Ghetto (1941–1943). *Holokausta izpētes problēmas Latvijā; starptautiskas konferences referāti 2000. gada 16.–17. oktobrī Rīgā un pētījumi par holokaustu Latvijā*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 169–184.
36. Riekstiņš, J. 2002. 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci. *Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sējums*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 11–22.
37. Schaeffer Conroy, M. 1994. *In Health and in Sickness. Pharmacy, Pharmacists, and the Pharmaceutical Industry in Late Imperial, Early Soviet Russia*. New York: East European Monographs, Boulder, distributed by Columbia University Press.
38. Schaeffer Conroy, M. 2008. *Medicines for the Soviet Masses during World War II*. University Press of America.
39. Snelders, S. and Pieters, T. 2011. Speed in the third reich: Metamphetamine (pervitin) use and a drug history from below. *Social History of Medicine*. 24 (3): 686–699. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/shm/hkq101> [sk. 06.11.2019.].
40. Stranga, A. 2017. *Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika (1934–1940)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
41. Stranga, A. 2004. Latvijas okupācija un iekļaušana PSRS (1940–1941). Pieejams: http://lpra.vip.lv/stranga_iekla.htm [sk. 06.10.2019.].
42. Šidlovska, V. 2005. *Senās Rīgas aptiekas*. Rīga: Nordik.
43. Šilde, Ā. 1965. Ārstniecība un veselības aizsardzība. *Bez tiesībām un brīvības. Latvijas sovjetizācija 1944–1965*. Kopenhāgena: Imanta. 339–346.
44. Vātere, I. 1997. Farmaceiti. *Ebreji – mediķi Latvijā (1918–1996)*. Rīga: Latvijas Medicīnas akadēmija. 112–128.
45. Strods, H. un Veremjevs, V. 2006. *Latvijas pilsoņu martiroloģijs Vjatlāgā 1938–1956*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 7–490. Pieejams: http://doc.mod.gov.lv/lv/gramatas/VJATLAG/files/vjatlāg_2006.pdf [sk. 06.11.2019.].
46. Worthen, D. B. 2013. *Pharmacy in World War II*. Create Space Independent Publishing Platform.
47. Worthen, D. B. 1996. Wanted: memories of pharmacy practice during World War II. *American Journal of Health-System Pharmacy*. 53 (24). Pieejams: <https://academic.oup.com/ajhp/article-abstract/53/24/2988/5092855?redirectedFrom=fulltext> [sk. 06.11.2019.].

48. Worthen, D. B. 2002. Retail pharmacy operations in World War II: a profit and loss statement. *Pharmacy in History*. 44 (4), 131–141.
49. Worthen, D. B. 2003. Nisei pharmacists in World War II. *Pharmacy in History*. 45 (2), 58–65.
50. Vilciņš, T. 1996. *Skolu jaunatne nacionālajā cīņā. 1940–1941*. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/28833> [sk. 06.11.2019.].
51. Vīksne, R. un Kangeris, K. 1999. Ievads. *No NKVD līdz KGB: Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
52. Zālīte, I. un Eglīte, S. 2002. 1941. gada 14. jūnija deportācijas struktūranalīze. 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci. *Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sējums*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds. 40–50.
53. Zunda, A. 2005. *Latvija nacistu varā (1941–1945)*. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/raksti-un-intervijas-prese/2005/latvija-nacistu-vara-1941-1945-lu-profesora-antonija-zundas-raksts-laikraksta-latvijas-avize> [sk. 01.11.2019.].
54. Zvaigzne, M. 2015. Latvijas rūpniecības nacionalizācija un arodbiedrības 1940.–1941. gadā. *Latvijas rūpniecība pirms un pēc neatkarības atgūšanas*. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrija. 19–29. Pieejams: <http://okupacijas.zaudejumi.lv/content/files/Rupnieciba.pdf> [sk. 06.11.2019.].